

INSTITIUTTUUTII LEENJII OGESSOTA QAAMOOLEE HAQAA FI QO'ANNOO SEERAAD OROMIYAA

Imaammata Haqa Yakkaa RDFI (Moojuulii Leenjii Hojiin Duraatiif Qophaa'e)

Qopheessitooni: Shaambal Hordofaa

Nooh Taakkala

Gulaaltonni: Tasfaayee Boressaa

Sulxaan Abdoo

Taaddasaa Nugusee

Onkololeessa, 2011

Adaamaa

Qabiyyee

<i>Gabaajeewan</i>	<i>iv</i>
<i>Seensa Waliigalaa</i>	<i>1</i>
<i>Boqonnaa Tokko</i>	<i>4</i>
<i>Yaad-rimee fi Maalummaa Imaammata Mootummaa</i>	<i>4</i>
1.1 Maalummaa Imaammataa (policy)	5
1.2. Maalummaa Imaammata Mootummaa (public policy).....	5
1.3 Maalummaa Dameewwan Imaammataa Mootummaa	8
1.4. Kaayyoowwan Imaammata Mootummaa	9
1.5 Amaloota Imaammata Mootummaa	9
1.6 Akaakuwwan Imaammataa.....	10
1.6.1 Imaammata Nageenyaa	11
1.6.1. 1. Imaammata Haqa Yakkaa.....	11
1.6.2. Imaammata Too’annoo	12
<i>Boqonnaa Lama.....</i>	<i>13</i>
<i>Seena Imaammata Itoophiyaa</i>	<i>13</i>
2.1 Imaammata Sirna Motummaa Gonfoo (1949-1966)	13
2.2 Imaammata Sirna Mootummaa Sooshaalizimii/Dargii (1966-1983).....	14
2.3 Imaammata Sirna Mootummaa RDFI (1983 Hanga Ammaa)	14
2.4. Imaammata MNO	17
<i>Boqonnaa Sadii.....</i>	<i>20</i>
<i>Imaammata Haqa Yakkaa RDFI.....</i>	<i>20</i>
3.1 Dhimmoota Imaammata Haqa Yakkaa RDFItiif Ka’uumsa Ta’an.....	21
3.2. Faayidaa Imaammatichaa	22
3.3. Qabiyyee fi Hojiirra Oolmaa Imaammatichaa	23
<i>Kutaa Tokko: Kaayyoolee Bu’uura, Galmoota, Qajeeltoowwanii fi Tarsiimoowwan</i>	<i>24</i>
1.1 Kaayyoolee.....	24
1.2 Galmoota	25
1.3 Qajeeltoowwanii fi Tarsiimoowwan Imaammatichi Irratti Hundaa’u.....	25

1.4 Dhimmoota Ijoo Tarkaanfiin Tarsiimoowaa fi Fooyya'iinsi Irratti Taasifamu	27
1.5 Daangaa Raawwatiinsaa fi Qaama Imaammaticha Raawwachisuu.....	28
Kutaa Lama: Yakka Ittissuu	29
2.1. Waliigala	29
2.2. Gahee Ministeera Haqaa (Abbaa Alangaa Waligalaa)	29
2.3. Gahee Dhaabbilee Poolisii fi Humna Tikaa Biyyalessaa	30
2.4. Yakka Ittisuun Walqabatee Qaamolee Biroo Qindeessuu.....	30
2.5. Yakkaa fi Miidhaa Yakkaa Too'achuu fi Gamaggamuu	31
2.6. Odeeffannoo Sirna Haqa Yakkaa Qabachuu.....	31
Kutaa Sadi: Adeemsa Qoranna Yakkaa fi Kenniinsa Tajaajila Abbaa Alangaa Fooyyeessuu.....	33
3.1. Seera Yakkaa Raawwachiisuu.....	33
3.2. Kaayyoo fi Qajeeltoo Qoranna Yakkaa	34
3.3 Galmee Qoranno Irratti Murtii Kennuu	35
3.4. Ragaa Seera Qabeessa, Ragaa Funaanuu, Olkaa'u fi Itti Fayyadamuu	38
3.4 Barbaachisummaa Tooftaalee Qoranna Addaa	40
3.5 Qoranno Duraa (preliminary inquiry).....	41
3.6 Sirna Qabiinsaa fi Bulchiinsa Ciraa	41
3.7 Mirga Wabii.....	42
3.8 Tumsa Idil-Addunyaa	43
Kutaa Afur: Bu'aa Qabeessummaa fi Haqummaa Adeemsa Haqa Yakkaa Fooyyeessuu .	45
4.2 Sirna Adeemsi Murtii Haqa Yakkaa Ariifataa Ittiin Gaggeeffamu	46
4.3 Dirqama Ragaa Hubachiisuu Himatamaatti Naanneessuu.....	47
4.4. Balleessaa Amanuu fi Balleesaa Irratti Marii Taasiisuu (plea bargaining)	47
4.4.1. Ragaa Walii Kennuu Yookin Wal-Geedduu	48
4.4.2 Ragaa Himatamaaf Ibsamu Hin Qabne	49
4.4.3. Hojimaata Mariin Ittiin Gaggeeffamu Diriirsuu	49
4.4.4 Balleessaa Amanuu	50
4.4.5 Himanna Kaasuu Yookin Falmii Addaan Kutuu.....	50
4.5 Sirna Tarkaanfiwwan Furmaata Filannoo Diriirsuu.....	51

4.5.1 Qajeeltoo	51
4.5.2. Safartuwwaan Tarkaanfii Furmaata Filannoo	51
4.5.3. Dhimmoota Tarkaanfii Furmaata Filannoona Ilaalaman	52
4.5.4. Sirna Abbaan Alangaa Waliigala Diriirsu.....	52
4.5.5. Tarkaanfii Furmaata Filannoo A/Alangaatiin Murtaa'u	53
4.6 Sirna Ol-iyyannoo Cimsuu fi Beenyaa.....	53
<i>Kutaa Shan: Haqummaa fi Bu'aa Qabeessummaa Raawwii Adabbii Yakkaa Fooyyeessuu</i>	56
5.1 Qajeelfama Adabbii Qopheessuu	56
5.2 Adabbii fi Tarkaanfilee Biroo Raawwachiisuu	57
<i>Kutaa Jaha: Gochoota Mirgoota Garee Irratti Raawwataman Yakkaa Taasiisuu fi</i>	
<i>Qaamolee Hawaasaa Yakkaaf Saaxilamaa Ta'aaniif Qabiinsa Addaa Taasiisuu</i>	58
6.1 Gochoota Mirgoota Garee Irratti Raawwataman Yakka Taasiisuu	58
6.2 Mirga Namoota Yakkaan Miidhaman Kabachiisuu	59
6.2.1 Mirga Miidhamtootaa	59
6.3 Qajeeltoowwan Bu'uuraa Haqa Yakkaa Daa'immanii Yookin Dargaggoota	60
6.4 Qabiinsa Dargaggoota Yakka Raawwatani	60
6.5 Qaamolee Hawaasaa Yakkaaf Saxilamaa Ta'aaniif Xiyyeffanna Kennuu	61
<i>Kutaa Torba: Dhimmoota fi Kallattiwwan Adda Addaa.....</i>	63
<i>Wabiwwan</i>	64

Gabaajeewwan

A.L.I: Akka Lakkofsa Itoophiyaa

A.L.A: Akka Lakkofsa Awurooppaa

ADWUI: Adda Dimokiratawaa Warraaqsa Uummatoota Itoophiyaa

FKN: Fakkeenya

HRDFI: Heera Riippablika Dimookiraawaa Federaalawaa Itoophiyaa

MMWO: Mana Murtii Waliigala Oromiyaa

MNO: Mootummaa Naannoo Oromiyaa

SY: Seera Yakkaa

SLHD: Sagantaa Leenjii Hojiin Duraa

RDFI: Rippablika Dimokiraatawaa Federaalawaa Itoophiyaa

Seensa Waliigalaa

Imaammanni rakkoo hawaasaa hiikuuf jecha tarkaanfii mootummaan yookin qaamni mootummaa tokko fudhatu akka ta'e hayyoonni siyaasaa fi bulchiinsaa hedduun ni ibsu. Motummaan RDFI aangoo fi hojii imaammata baasuu, raggaasuu fi hojiira oolchuu akka qabu heerri RDFI tumee jira. Bu'uruma kanaan mootummaan RDFI rakkoo hawaas diinagdee biyyattii hiikuuf imaammata addaa addaa baasuun hojiira oolchaa jira. Imaammata mootummaa RDFItiin bahanii ragga'anii hojiirra oolaa jiran keessaa inni tokko imaammata haqa yakkaati. Imaammata kana baasuudhaaf wantoonni sababa ta'an rakkolee sirna haqa hudhanii qabani akka ta'e Imaammatichi ibsee jira. Rakkoo sirna haqaa keessatti uumamaniif dhimmoonni ka'uumsa ta'an rakkolee gita bittaa farra dimokiraasii irraa dhaalaman, hojin yakka ittisuu qoranna irratti kan hin hundoofne ta'uu, yakkoonni walxaxaa ta'anii fi miidhaa ol-aanaa geesisuu danda'an akaakuun, baayinaa fi tooftaa ittiin raawwataniin hedduummachuu, seeroonni hojiirra jiran iftoomina dhabuu, duubatti hafuu ta'uu fi qaawwa guddaa kan qaban ta'uu, tajaajilli haqa yakkaa uummataa fi mootummaa garaa kan hin geenye ta'uu, qindoominni qaamoolee haqaa laafaa ta'uu, ilaalchi, naamusni fi gahuumsi ogeessoottaa gad-aanaa ta'uu, sirni odeeffannoo haqa yakkaa dhabamuu kanneen jedhaniidha.

Rakkolee kunniin sirna haqaa, hojii ijaarsa sirna dimokiraasii, bulchiinsaa gaarii fi nageenyaa irratti dhiibbaa waan qabaniif mootummaan RDFI qajeeltoowwan fi tumaalee heera RDFI fi waliigalteewwan mirga namooma idil-addunyaattii keessatti tumaman, hojimaataa fi istandardiiwwan sirna haqaa yakkaa sadarkaa idil addunyaatti beekaman akka bu'urati fayyadamuun imaammata haqa yakkaa baasuun raggaasuun hojiirra oolchaa jira.

Imaammatichi dhimmoota ijoo sirna haqa yakkaa haguugee jira. Haaluma kannaan imaammatichi waa'ee yakka ittisuu, qoranna yakkaa, deemsa murtii haqaa fi si'oomina qabu, mirga mana murtii loogii maleessatti dubbi fixachuu, murtii raawwachiisuu irratti xiyyeffachuun kallattiin qaamni hojii kana hojjettu ittiin qajeelfamuu qabu akeekee jira.

Imaammatichi yakka ittissuu, tajaajila haqa yakkaa fooyya'iinsa qabu kennuu keessatti shoora qaba. Kana malees, qajeeltoowwanii fi tumaalee heera mootummaa hojiirra oolchuu keessatti haala ni mijessa. Seera yakkaa fi seera deemsa yakkaa fooyyeessuuf yookin seera haaraa tumuu fi hojimaata diriirsuuf akka ka'uumsaa fi kallattii agarsiistutti kan gargaaru ta'uu ibsamee jira.

Imaammata haqa yakkaa hojiirra oolchuudhaaf waantoonni barbaachisan ibsamee jira. Isaanis: hirmanna uummataa, dandeettii raawwachisumma qaamoolee haqaa, hoggansaa fi ogeessaa cimsuu, qajeelfama fi sanadoota hojiirra oolmaa imaammatichaa si'eessanii qopheessuu fi sirna odeeffannoo bu'aa qabeessa ta'e dirilsruun murteessaa akka ta'e ibsamee jira.

Akkuma olitti ibsame dhimmoota imaammaticha hojiirra oolchuuf gargaaran keessaa tokko dandeettii raawwachisummaa cimsuudha. Waan kana ta'eef, imaammatichi qixa yaadameen akka hojiirra oolu ogeessoota gara qaamoolee haqaatti makamaniif leenjii dandeettii fi beekumsa isaanii cimsu kennuun murteessaadha. Dandeettiin raawwachisummaa hooggansaa fi ogeessoota qaamoolee haqaa cimuu akka qabu imaammatichi kallattii kaa'uu illee, qorannoon Sirna Leenjii Sagantaa Leenjii Hojiin Duraa (SLHD) irratti gaggeeffame akka agarsiisuutti imaammanni kun sirna leenjii SLHD keessatti hammatamee moojuliin qophaa'ee leenjiin irratti kennamaa kan hin turre ta'uu fi sirna leenjii hojiin duraa keessatti hammatamee leenjiin irratti kennamuu akka qabu akeekaa jira.¹ Yaada furmaata kana hojiirra oolchuudhaaf moojuliin kun qophaa'ee jira.

Kaayyoon moojuli kanaa imaammata haqa yakkaa RDFI irratti beekumsaa, dandeettii fi ilaalcha leenjifamtootaa gabbisuudhaan imaammaticha raawwachuu fi raawwachiisuu keessatti dirqamaa fi gahee isaanii akka bahan gumaacha gochuudha.

Mojuuliin kun boqonnaa saditti qoodamee dhiyaatee jira. Boqonnaa tokko jalatti yaad-rimee fi maalummaan imaammata mootummaa xiinxalamee jira. Boqonnaa lama jalatti seenaan imaammata Itoophiyaa kan ibsame yoo ta'u, boqonnaa sadii jalatti immoo qabiyyeen imaammata haqa yakkaa RDFI kutaa kutaadhaan xiinxalamee jira.

Bu'uuruma kanaan Leenjifamtoonni leenjii kana booda;

- Yaad-rimee fi maalummaan imaammata mootummaa ni hubatu.
- Seenaa imaammaata Itoophiyaa ni hubatu.
- Rakkoolee imaammanni haqa yakkaa RDFI akka bahu ka'uumsa ta'an ni ibsu.
- Kaayyoolee imaammata haqa yakkaa RDFI ni hubatu.
- Yakka ittiun walqabatee kallattii imaammanni RDFI kaa'e tarreessuun ni xiinxaalu.

¹ Sakkata'iinsa sirna Leenjii SLHD bara 2011 ILQSOtiin gaggeeffame.

- Adeemsa qorannaq yakkaa fi kennisaa tajaajila abbaa alangaa fooyeessuu ilaachisee kallattii imaammanni RDFI kaa'e ni xiinxaalu.
- Bu'aa qabeessummaa fi haqa qabeessummaa deemsaa haqa yakkaa fooyeessuu ilaachisee kallattii Imaammanni RDFI agarsiise ni xiinxaalu.
- Haqa qabeessummaa fi bu'aa qabeessummaa raawwannaa adabbii yakkaa fooyeessuun wal qabatee kallattii Imaammanni RDFI akeekee ni ibsu.
- Gochoota mirgoota waliinii yookin garee irratti raawwataman yakka taasisuu fi qamolee hawaasaa miidhaaf saaxilamoo ta'aniif qabiinsa taasifamu ilaachisee kallattiiwan Imaammanni RDFI akeekee ni xiinxaalu
- Seeroonni sirna haqa yakkaatiin walqabatanii labsamanii fi ittiin hojetamaa jiran kallattiiwan imaammata haqa yakkaa RDFItiin kaa'aman bu'uura godhachuu fi dhiisuu isaanii ni madaalu.

Boqonnaa Tokko

Yaad-rimee fi Maalummaa Imaammata Mootummaa

Seensa

Imaammanni murtii mootummaa akka ta'e barreeffamoonni hedduun ni ibsu. Imaammanni tarkaanfii mootummaan rakkolee hawaasaa hiikuuf fudhatuudha. Fakkeenyaaf, rakkolee akka dofummaa, gadadoo yookin hiyyummaa, hanqina mana jireenyaa, yakkaa yookin seera - alummaa fi kkf hiikuuf fudhatuudha. Imaammanni kaayyoo fi amaloota hedduu qaba. Kana malees imaammanni akaakuuwwaan adda addaa qaba. Boqonnaa kana keessatti dhimmoota kanneen tokko tokkoon kan ilaallu ta'a.

Bu'uuruma kanaan leenjii boqonnaa kanaa boodaa Leenjifamtoonni;

- Yaadrimee imaammataa irratti hubannoo argatan sirriitti waliif ni quodu.
- Maalummaa imaammata mootummaa moojulii kana osoo hin ilaalin sirriitti ni ibsu.
- Kaayyoo imaammata mootummaa hunda ni tarreessuu.
- Amaloota imaammata mootummaa barreeffama tokko illee osoo hin ilaalin hunda isaanii caqasuu ni danda'u.
- Akaakuwwan imaammata mootummaa keessaa maalummaa imaammata nageenyaa fi too'annaan sirnaan ni ibsu.

Gaaffilee Marii

1. Imaammata jechuun maal jechuudhaa?
2. Imaammanni sagantaa, tarsiimoo fi seera waliin garaagarummaan qabu maal fa'i? Sagantaa, tarsiimoo, karoora, dubpii aanga'ota mootummaa, murtiwwan mootummaan murteessuu fi seeraan imaammata jechuu ni dandeenyaa? Maaliif?
3. Rakkolee ijoo sirna haqa yakkaa RDFI keessatti mul'atanii fi hawaasa keenya qoraa jiran afur tarreessaa!
 - a) Tooftaalee fi deemsa rakkolee kunniin ittiin furaman keessaa sadu tarreessuun ibsa itti laadhaa!
 - b) Rakkolee kanneen furuuf tarkaafilee fudhatamuu qaban jettanii yaadan keessa ijoo kan ta'an afur tarreessaa!
4. Kaayyoowwan imaammataa tarreessuun ibsa itti laadhaa!

1.1 Maalummaa Imaammataa (policy)

Jechi imaammata jedhu - jecha afaan Giriikii, Saanskrit fi Laatnii irraa akka fudhatame barreeffamoonni ni agarsiisu. Afaan Giriikiitiin “polis” jechuun bulchiinsa mootummaa magaalaa jechuudha. Afaan Sanskritiin jechi “pur” jedhu magaalaa jechuu yoo ta’u, jechi kun suuta suuta gara jecha afaan Laatnii “politia” yookin mootummaa jedhuu fi jecha afaan Ingilizii jaarraa giddu galeessa keessa dubbatamaa ture “ policie” jedhutti jijiiramee jira. Jechi “policies” jedhu immoo dhimmoota uummataa yookin bulchiinsa mootummaan walqabata.²

Guboonni jechoota addaa addaas jecha kanaaf hiika itti kennuuf yaalanii jiru. Fakkeenyaaf, guboonni jechoota “Marrian Websater’s Dictionary of Law” jedhamu “policy is an over all plan, principle or guidelines, especially one formulated to consider legislative - on the matter in their decision” jechuudhaan hiikee jira. Hiikni kunis imaammanni karoora, qajeeltoo yookin qajeelfamoota waliigalaa fi qaama seera tumuun kan bahuu ta’uu isaa agarsiisa. Kana malees, guboon jechoota seeraatiif hiika kennuun beekamu “Black’s Law Dictionary” akka itti aanutti hiikee jira. “Policy is the general principles by which the government is guided in management of public affairs” jechuun hiikee jira. Hiika kana irraa akka hubatamutti imaammanni qajeeltoowwan waliigalaa mootummaan yeroo dhimma uummataa bulchu ittiin qajeelfamu akka ta’eedha.

1.2. Maalummaa Imaammataa Mootummaa (public policy)

Armaan olitti maalummaa yaad-rimee imaammataa ilaaluuf yaallee jirra. Mata duree kana jalatti immoo maalummaa yaad-rimee imaammataa mootummaa kan ilaallu ta’aa.

Guboonni jechoota “Dictionary of Law” jedhamu imaammata mootummaa jechuun maal jechuu akka ta’ee akka itti aanutti hiikee jira. “Public policy that principle of law which holds that no subject can lawfully do that which has a tendency to be injurious to the public or against the public good” itti dabaluun guboonni jechoota “ Whatton’s Concise Law Dictionary” jedhamu “ public policy connotes some matter which concerns the public good and the public interest “ jechuun hiikee jira. Kana malees, guboonni kun akkas jechuun hiikee jira. “Public policy, however, is not the policy of particular government. It can notes some matters which concern the public good and public interest.” Hiika kanneen irraa akka hubatamutti imaammataa mootummaa jechuun qajeeltoo seeraa qaamni kamiyyuu gocha

² Dereje Terefe (PhD), A Concise Reader On Introduction to Public Policy Studies (2nd revision) (R-1) , Social & Public Policy, Center for Public Policy Studies (CPPS), ECSU August, 2014 fuula 8

faayidaa uummataa miidhu akka hin raawwanne taasisuu ibsu, imaammata mootummaa tokkoo osoo hin taane imaammata dhimmoota uummataa fi faayidaa uummataa ilaallatan jechuudha.

Itti dabaluun, yaad-rimee imaammataa ilaalchisee hayyooni garagaraa yaad-rimee kana bal'isuu fi dhiphisuun hiika itti kennuuf yaalanii jiru. Fakkeenyaf, hayyooni akka Dye, Eyestone fi Wiilsan yaad-rimee kana bal'isuun akka itti aanutti hiikanii jiru.

Policy is “whatever governments choose to do or not to do” (Dye 1987, 1), “the relationship of governmental unit to its environment” (Eyestone 1971, 18), or “the actions, objectives, and pronouncements of governments on particular matters, the steps they take (or fail to take) to implement them, and the explanations they give for what happens (or does not happen)” (Wilson 2006, 154).³

Hiika hayyooni kunneen kennan irraa akka hubatamutti imaammata jechuun waan mootummooni filatanii hojjetan yookin hojjechuuf hin filanne kamiyyuu, hariiroo qamooleen mootummaa naannoo isaanii waliin qaban, tarkaanfiwwan, kaayyoowwan fi ibsa mootummooni dhimma tokko irratti qaban, tarkaanfiwwan, kaayyoowwan fi ibsawwan kanneen hojjirraa oolchuuf hamma hojjetan yookin hin hojenne fi taateewwan uumaman yookin hin uumamneef ibsawwan taasiisan jechuu akka ta’eedha.

Gama biraatiin hayyooni imaammata dhiphisuun hiikan ni jiru. Fakkeenyaf, hayyuun Jaams Andersan jedhamu yaad-rimee imaammataa dhiphisuun akka itti aanutti hiikee jira. “Policy is a purposive course of action or inaction undertaken by an actor or set of actors in dealing with a problem or matter of concern” (1994, 5)⁴ Akka Jaams Andarsan hiketti imaammata jechuun rakkoo yookin dhimma xiyyeffanna barbaadu tokko furuuf tarkaanfii qaamni yookin tuutni qamoolee tokko fudhatu yookin fudhachuu dhiisuu jechuu akka ta’e ni hubatama. Hayyuun amaloota hiika kana irraa amaloota imaammata adda baasee jira. Akka hayyuunkun jedhutti imaammanni kaayyoo irratti kan xiyyeffatu ta’uu, mootummaadhan kan tolfamu ta’uu, tarkaanfii fudhatamu ta’usaa, bu’aa fedhii ta’usaa, rakkoo qabatamaa furuudhaaf tarkaanfii fudhatamu ta’usaa ibsee jira.

³ Kevin B. Smith & Christopher W. Larimer(2009), The Public Policy Theory Primer fuula 3

⁴ Miiljalee lakk.2 fuula 3 fi 4

Itti dabaluun, Cochran and Malone (1999) imaammata jechuun “Public policy consists of political decisions for implementing programs to achieve societal goals” jechudha jedhanii hiikanii jiru. Akka hiika kanaatti imaammanni mootummaa murtiiwwan siyaasaa sagantaawwan galmoota hawaasummaa hojiira oolchuuf murtaa’u of keessa qaba. Kiraft fi Furlong (2004) imaammata mootummaa jechuun “a course of action or in action taken in response to social problems, conditions perceived to be widely perceives to be unacceptable and therefore requiring intervention” jechudha jedhanii hiikanii jiru. Akka hayyoonni kanneen hiikanitti imaammata mootummaa jechuun tarkaanfii mootummaan rakkooowwan hawaasummaa furuuf fudhatu, haalawwan hawaasa biratti fudhatama hin argannee fi furmaata barbaadan jechuudha.

Kana malees, hayyuun Birkland jedhamu imaammanni rakkooowwan muraasa xiyyeffannaamootummaa barbadaniif deebii mootummaan deebisu, qaama uummata bakka bu’uun yookin maqaa uummataan kan qopha’uu ta’uu, mootummaan kan qophaa’uu yookin jalqabamu ta’uu isaa fi qaamoolee mootummaa fi qaamoolee dhuunfaatiin kan hiikamu ta’u, waan mootummaan hojjechuuf yaadee jechuu akka ta’e, imaammanni gara galmaatti yookin haala barbaadamutti kan duufu ta’uu fi waan mootummaan hojjechuuf hin filannes ni dabalata jechuun hookeera (Birkland 2001,2011).

Akka waliigalaatti imaammanni murtii mootummaan rakkolee hawaasa hiikuuf murteessuu akka ta’e barreffamoonni hedduun ni ibsu. Kana malees, barreffamoonni akka ibsanitti imaammanni kallattiwwan garaagaraan ibsamuu danda’a. Imaammanni akaakuu yookin damee hojji, propozaaliin qeenxeen tokko, murtiiwwan mootummaa, seeraan qaama tokko aangeessuuun, sagantaan, bu’aa fi milkaa’inni wanta tokko, tiyoorii yookin moodeela akkasums adeemsi kaayyoo, galma, raawwii fi madallii qabu akka imaammatatti ilaalamuu ni danda’u.⁵

Akka waliigalaatti barreffamoonni imaammata mootummaa irratti barreffaman akka ibsanitti yaad-rimee kana ilaachisee hiikni qinxee ta’e hin jiru. Hayyoonni imaammata yaad-rimee kana hiiku caalaa dameewwan qo’annoowwan imaammata motummaaf hiika yeroo laatan ni mul’ata. Mata duree itti aanu jalatti qabxii kana kan ilaallu ta’a.

⁵ Ambo University Development policy formulation and evalution Module Fuula 8 fi 9 keessatti ibsamee jira.

1.3 Maalummaa Dameewwan Imaammataa Mootummaa

Armaan olitti yaad-rimee imaammata mootummaa jedhuuf hiika qeenxee fi waltawaa ta'e (precise & universal definition) kenuun ulfaataa ta'u illee hiika waliigalaa yaad-rimee imaammata mootummaa irratti waliigalteen akka jiru ilaallee jira. Haa ta'u malee, yaad-rimee imaammataa mootummaa hiikuu caalaa dameewwan imaammataa mootummaa qo'atan hiikuun gaarii akka ta'e barreffamoonni imaammatan walqabatan ni ibsu.

Bu'uruma kanaan hayyoonni akka Paluumboo, Droor fi P. Deleon akka itti aanutti damee kanaaf (field of public policy studies) hiika kennannii jiru.

"Any research that relates to or promotes the public interest" (Palumbo 1981, 8). "policy studies" include the "application of knowledge and rationality to perceived social problems" (Dror 1968, 49), "an umbrella term describing a broad gauge intellectual approach applied to the examination of societally critical problems" (P. deLeon 1988, 219). From the field-level perspective, then, the study of public policy is about identifying **important societal problems** that presumably require government action in order to be effectively addressed, formulating solutions to those problems, and assessing the impact of those solutions on the target problem (P. deLeon 2006).⁶

Akka hayyoonni kun hiikanitti qorannoon imaammataa mootummaa qorannoo faayidaa uummataa waliin walitti hidhatu, faayidaa uummataa jajjabessu, rakkolee hawaasummaa ijaan mul'atan furuuf beekumsaa fi sammuu haala madalawaa ta'een fayyadamuu qorachuu, rakkowwan hawaasa ijoo ta'an qorachuu, adda baasuu, tarkaanfii rakkowwan kanneen furuu danda'an fudhachuu, bu'aa fi jijiirama tarkaanfiiwwan fudhatameen dhufan sakatta'uu akka ta'e ni hubatama.

Kana malees, imaammanni mootummaa dameewwan akka imaammata xiinxaaluu, imaammata madaaluu fi adeemsa imaammanni ittiin bocamu hammata. Imaammata madaaluu jechuun bu'aawan hojii mootummaan hojjetuu fi dubbatu sakatta'uu jechuudha (Dubnick and Bardes 1983, 203). Imaammata madaaluun hojii imaammanni erga hojii irra oolee booda raawwatamuudha. Kunis maloota garaagaraa fayyadamuuudhan hariiroo sababa fi bu'aa imaammataa yookin sagantaa fi bu'aa isaa sakatta'iinsa gaggeessuudha (Mohr 1995). Gaaffiin bu'uura imaammataa madaaluu maal hojennee? Kan jedhu kan gaafatu dha.

Imaammata xiinxaaluun yookin sakatta'uun immoo gaaffiwwan maal hojjechuu qabna? Jedhu kan gaafatu yoo ta'u, qorannaan adeemsa imaammataa immoo imaammanni akkamitii

⁶ Kevin B. Smith and Christopher W. Larimer (2009) The public policy Theory Primer fuula 5

fi maaliif bocama yaada jedhu irratti xiyyeffata. Qamoонни adeemsa imaammata qoratan mootummoонни maaliif rakkolee muraasa irratti xiyyeffatu rakkolee kaan irratti immoo maaliif hin xiyyeffanne, Imaammanni maaliif jijiirama yookin yeroo dheeraadhaaf turaa fi imaammanni eessaa dhufa kanneen jedhan irratti xiyyeffatu.⁷

Akka waliigalaatti yaada bu'uura imaammataa ilaachisee hiikni ifaa ta'ee fi nama hunda waliigalchuu hin jiru. Haa ta'u malee, imaammanni adeemsa filannoowwan fi bu'awwan yookin tarkaanfiiwwan murtiiwwan tokko ittiin filatamu akka ta'e; wanti imaammata tokko imaammata uummataa jechisiisuus filannoowwan yookin tarkaanfiiwwan kun aangoo mootummaatiin deeggaramuu isaa fi imaammanni rakkoo qabatamaan mul'atuuf furmaata kan kennudha yaada jedhu irratti waliigalteen ni jira (Birkland 2001).

1.4. Kaayyoowwan Imaammata Mootummaa

Imaammanni mootummaan baasu kaayyoo hedduu qaba. Kaayyoowwan imaammata mootummaa leecaaloowwan muraasa irratti wal diddaa uumamu walitti araarsu eenyu maal argachuu akka qabuu fi hammam argachuu akka qabu murteessuu, gocha faallaa safuu fi duudhaa hawaasaa ta'ee dhorkuu, hojiiwwan garee yookin namoota dhuunfaa uummata faayadaaniif eegumsa taasiisuu, faayidaan uummata faayyadan fakkeinyaaf sagantaa wabii hawaasummaa (social security program) fi kkf dha.⁸

Dabalataan, hayyuun Theoudoulou jedhamtu hiika imaammataaf bal'atee hiikame irraa kaayyoowwan imaammata mootummaa addaan baastee ibsitee jirti. Bu'uruma kanaan imaammanni kaayyoo waldiddaa qabeenyaar irratti uumamu hiikuu, amaloota hin barbaachifne too'achuu, migoota tiksuu fi kkf akka qabu ibsitee jirti (1995, 1-9).

1.5 Amaloota Imaammata Mootummaa

Barreffamoonni garaagaraa imaammanni mootummaa amaloota mataa isaa akka qabu ni ibsu. Fakkeinyaaf, Adarsan (1990) amaloota imaammanni mootummaa qabu tarreessee jira. Adarsan imaammanni mootummaa tarkaanfii bu'aa irratti xiyyeffatu, tarkaanfii yookin murtii qaamni bulchiinsa dhimma tokko irratti yeroo dheeraadhaaf fudhatu yookin murteessu, wanta mootummoонни qabatamaan hojjetan, seera irratti kan hundaa'uu ta'uu isaa fi lammilee irratti raawwatiinsa kan qabu ta'uu isaa amala imaammata mootummaa akka ta'e ibsee jira.

⁷ Miila jalee lakk 6 fuula 6

⁸ Miila jalee lakk 5 fuula 9

Kana malees, imaammanni baay'ee walxaxaa ta'uun isaa, adeemsi isaa yeroo yeroon kan jijjiiramu ta'uu isaa, kutaalee yookin caasaalee xixxiqqa adda addaa qabaachuu isaa fakkeenyaaaf imaammata baasuu keessatti kanneen hirmaatan kan akka jaarmiyaalee siyaasaa yookin sirna siyaasa hawaasaa, gumaacha garaagaraa caasaaleen kunniin taasisan kan hammatu ta'uu, gosoota murtii mootummaa keessa tokko ta'uu isaa, qajeelfamoota yookin kallattiwwan waliigalaa yookin ijoo kan kaa'u ta'uusaa, tarkaanfii fudhachuu irratti xiyyeffachuu, egeree irratti xiyyeffachuu isaa, qaamoolee mootummaatiin kan bahu ta'uusaa, waan faayidaan uummataa keessa jiru tooftaa daraan filatamaa ta'een raawwachuu kan kaayyeeffate ta'uu kanneen jedhaman amaloota imaammata adda isa taasiisaniidha.⁹

1.6 Akaakuwwan Imaammataa

Imaammanni kaayyoowwan, gosootaa fi faayidaa uummataa yookin faayidaa dhuunfaa irratti hundaa'udhaan qoodama.¹⁰ Kaayyoo imaammanni tokko galmaan gahu irratti hundaa'uudhan imaammata nageenya, imaammata garee yookin jaarmiyaa tokkoo, imaammata badhaadhinaa fi imaammata hawaasummaa jechuun bakka sadiitti kan qoodan jiru. Gosoota yookin akaakuwwaan imaammataa irratti hundaa'uudhan imaammata tajaajilaa yookin faayidaa qaama hawasaa tokkoof kennuu yookin waliingahuu (distributive policy) fakkeenyaaaf, barnoota bilisaan barsiisuu, liqiwwan baankii, lolaa ittissuu, bishaan dhiyeessuu fi kkf, imaammata too'annoo (regulatory) fakkeenyaaaf, faalama qilleensaa, seektara geejjibaa too'achuu fi kkf, imaammata faayidaa fi fedhii miseensoota garee tokkoo tiksuu yookin jajjabeessu (self-regulatory policy) fi imaammata leecaloowwan, galii, qabeenya, mirgootaa fi aangoo gitawan hawaasa bal'aatti naanneessuu (redistributive policy) fakkeenyaaaf, sagantaa fooyyaa'iinsa lafaa (land reform program) jechuudhan bakka afuritti quodu. Dhuma irratti, faayidaa imaammata irratti hundaa'uudhaan imaammata faayida waliigala uummataa (collective goods) fi kan dhuunfaa (private goods) - jechuun kan qoodan ni jiru.

Kana malees, imaammata dhimmoota, dhaabbilee fi yeroo irratti hunda'uudhan warri qoodan ni jiru. Tokkooffaa, dhimmoota irratti hunda'uudhan imaammata hojii, hawasummaa, mirgoota siivilii, dhimmoota hajaa alaa fi kkf jechuun kanneen qoodan ni jiru. Lammaffaa,

⁹ Miila jalee lakk 5 fuula 9-13

¹⁰ Kitabaa American Public policy, an introduction jedhu fuula 3-6 keesatti Imaammanni mootummaa kaayyoowwan, gosootaa fi faayidaa uummataa yookin faayidaa dhuunfaa irratti hunda'uudhan qoodamuu akka danda'u ibsamee jira.

dhaabbilee irratti hunda'uudhan imaammatoota seera baastuu, seeraa hiiktuu fi kutaawwan hojii jechuun kanneen qoodan ni jiru. Dhuma irratti, imaammanni yeroo irratti hundaa'udhaan immoo imaammata yeroo ce'uumsaa, gabaabaa, giddu galeessaa, fi dheeraa jechuudhan warri qoodanis ni jiru.¹¹

Haalli qoodinsa akaakuwwan imaammataa kana yoo ta'u, itti aansuudhaan imaammata kaayyoo leenjii kanaan wal qabatu imaammata nageenyaa fi too'annaa mata dureewwan armaan gadii jalatti kan ilaallu ta'a.

1.6.1 Imaammata Nageenyaa

Imaammanni nageenyaa imaammata kaayyoo irratti hundaa'udhaan qoodaman keessaa isa tokkodha. Kaayyoon ijoon mootummaa balaa keessaa fi alaan lubbuu, bilisummaa fi qabeenya jiraattootaa fi lammilee isaa irratti qaqqabuu danda'u ittisuudha. Hima biraatiin, mootummaan tokko tajaajila nageenyaa uummataaf kennuf dhaabbata. Imaammata tika biyyaa fi imaammata biyyaa alaa akka fakkeenyaatti fudhachuun ni danda'ama. Kana malees, imaammanni yakkaas imaammata nageenya eeguu keessa isa tokkoodha. Kaayyoon imaammata sirna haqa yakkaa yakka ittisuu fi yakkamtoota adabuudhaan sirni akka eegamuu fi lammileen yakka akka walirratti hin raawwanne taasisuudha. Mootummaan yeroo tokko tokko nageenyaa jiraattoota balaaf saaxiluu danda'a. Kana waan ta'eef, biyyoonni dimookiraatwaa ta'an heeraa fi seera fayyadamuudhaan aangoo mootummaa dangeessuun nageenyi akka fooyya'u yeroo taasiisan ni mul'ata.¹²

1.6.1. 1. Imaammata Haqa Yakkaa

Imaammanni haqa yakkaa akaakuu imaammata nageenyaa akka ta'e olitti ibsamee jira. Imaammanni kun bal'inaan yeroo ibsamu tarkaanfiiwwan - gochoota bu'aa yakkaa hordofsiisan irratti fudhatamuudha. Imaammanni haqa yakkaa, fakkeenyaaf, gochoota yakkaan adabsiisan kam akka ta'an, adabbiwwan gochoota kanneen irratti murta'anii fi cimina adabbiwwan kanneenii hagam akka ta'an ilaachisee murteessuu kan hammatuudha. Tarkaanfiiwwaan seeraa yakkaan fudhataman dabalatee, tarkaanfiiwwan imaammataa gama dhugaatii alkooliin, hawaasummaa fi barnootaa, tajaajila fayyaa fi karoora magaalaa fudhataman kanneen yakkummaa (criminality) irratti dhiibbaa geessisaniidha.

¹¹ Miil jalee 5 fuula 24 fi 25

¹² Miil jalee 10 fuula 4

Gama biraatiin, imaammanni yakkaa murtii fi sochii hawaasni yakka ittisuuf, sirna haqa yakkaa tilmaamawaa fi haqummaa qabu diriirsuuf godhu, tarkaanfii yakkamtoota gara seeraatti dhiyeessuuf taasiisu, sochii adabbii raawwachiisuuf taasiisu, miidhawwanii fi baasiwwan sababa yakkaan qaqqaban xiqqeessuuf tarkaanfiwwan fudhataman fi miidhamtoota yakkaa deeggaruuf hojiwwan hojjetaman kan kaayyefateedha.¹³

1.6.2. Imaammata Too'annoo

Kaayyoon imaammattoota too'annoo (regulatory policies) namoota dhuunfaa fi gareewwanii irratti daangaa kaa'uudhaan bilisummaa gochaan daangeessuudha. Fakkeenyaaaf, seeroota sirna haqa yakkaa kan akka seera yakkaa, seeraa deemsa falmii yakkaa, seeroota hamma ariitii konkolaataa murteessan fi kkf akka imaammata too'annotti fudhachuun ni danda'ama. Kana malees, seeroonni mirgoota sivilii, istandardii hojii, mana jirenyaa hawaasaa too'atan seeroota eegumsa naannoo (Environmental laws) fi kkf akka imaammata too'annaatti ilaalamu.¹⁴

Gaaffiilee Marii

1. Imaammata mootummaa qorachuu, barachuu fi leenji'uun faayidaan isaa maal?
2. Garaagarummaa ijoon imaammata mootummaa fi imaammata jaarmiyaalee dhuunfaa jidduu jiru tarreessuun tokkon tokkoon isaaniif ibsa laadhaa!
3. Madda imaammata mootummaa afur tarreessuun ibsa itti laadhaa!
4. Kaayyoo imaammata nageenyaa keessa lama caqasuun ibsa itti laadhaa!
5. Hariiroon imaammanni nageenyaa imaammata yakkaa, imaammata hajaa alaa fi nageenya biyya keessaa waliin qabu maal fa'i?
6. Maalummaa imaammata haqaa yakkaa xiinxalaa!
7. Akka biyya keenyatti seeroota imaammata nageenyaa galmaan gahuuf bahan tarreessuun irratti mari'adhaa!
8. Seerroonni imaammata nageenyaa kana hojiitti hiikuuf barbaachisaa ta'aanii osoo hin bahiin hafan jettan kaasaa irratti mari'adhaa!

¹³ Criminal policy definition, <https://oikeusministerio.fi/en/criminal-policy>

¹⁴ Miil jalee 10 fuula 4

Boqonnaa Lama
Seenaa Imaammata Itoophiyaa

Seensa

Biyyi keenya sirna mootummaa Gonfoo, Sooshalizimii fi Rippabilika Federalawaa fi Dimokiratwa bulaa turtee jirti. Sirnoonni mootummaa kunniin rakkoo hawaasaa hiikuudhaaf Imaammata sirni bulchiinsa isaanii fakkaatu hojiirra oolchaa turuun isaanii ni beekama. Boqonnaa kana keessatti seenaa Imaammata Itoophiyaa kan bara bulchiinsa mootummaa goonfoo, dargii fi bara bulchiinsa mootummaa Rippabilika Dimokiraatawaa Federaalawaa maal akka fakkaatu gabaabbinaan kan ilaallu ta'a.

Bu'uruma kanaan leenjii boqonnaa kanaa boodaa Leenjifamtoonni;

- Garaagarummaa imaammata bara bulchiinsa mootummaa goonfoo, dargii fi bara Rippabilika Federalawaa Dimokiratawaa jidduu jiru sirriitti ni baasu.
- Imaammata baasuu fi hojiirra oolchuu keessatti gahee bulchiinsa mootummaa naannoo Oromiyaa sadarkaa sadarkaan jiran qaban ni hubatu.

2.1 Imaammata Sirna Motummaa Gonfoo (1949-1966)

Biyya keenya keessatti imaammanni hammayyaa kan jalqabame bara bulchiinsa mootii Hayilasillassee keessattuu erga bulchiinsi sirna faashistii Xaaliyaanii biyya keenya gad-lakkisee bahee booda bara 1942 fi jalqaba bara 1952 A.L.I akka ta'e hog-barruleen ni ibsu. Kunis bara biyya deebisanii ijaaruu “reconstruction era” jedhuun kan wal-qabatuudha. Fakkeenyaaf, yeroo jalqabaaf bara 1960 A.L.Ati labsiin Ejansii humna nama hundeesse bahee jira. Itti aansuun Karoorri misooma waggaa shanii (1947-1953) kan bahe yoo ta'u, hanga jahatamotoa (1960) keessaa karoorri misooma waggaa shanii inni 2ffaa fi 3ffaan bahee akka ture hog-barruleen ni ibsu. Haa ta'u malee, bara 1966 uummanni sirna abbaa lafaa fi mootii irratti waan fincileef karoorri misoomaa sadaffaan hojji irraa hin oolle ture. Sirna haqaa ilaachisee bara bulchiinsa H/Sillaasee seeroonni hedduun kan akka seera yakkaa, seera deemsa falmii yakkaa fi kkf labsaman illee bulchiinsa sirna haqa yakkaatiin walqabatee imaammanni hunda galeessa ta'ee fi rakkoo hawaasaa furuun haqa yakkaa mirkanneessuu danda'u hin ture. Waan kana ta'eef tajaajilli qaamoolee haqaan kennamaa ture arifataa, qulqulluu, haqa qabeessa, dhaqqabamaa, tilmaamamaa fi bu'aa qabeessa hin ture.

2.2 Imaammata Sirna Mootummaa Sooshaalizimii/Dargii (1966-1983)

Bara 1966 A.L.I. keessa gareen dargii jechuun of waamu sirna abbaa lafaa diigee aangoo mootummaa kan qabate yoo ta'u, gareen kun sirna siyaasa sooshaalizimii hojiira oolchee jira. Bulchiinsi mootummaa dargii imaammataa fi tarsiimoo sirna Sooshaalizimii irraa maddu diriirsuun hojiirra oolchaa ture jira. Sababa kanaan biyyi keenya aadaa imaammataa walakkaan kan ishee ta'e irraa akka maqxu akkasumas imaammata sirna hawaas diinagdee, siyaasaa fi aadaa biyya keenyaa bara sana waliin hin deemne keessa seentee turte. Kana malees, bara bulchiinsa dargii imaammanni giddugaleessa irra maddu kaayyoo soshaalizimii dimokirataawaa giddugaleesummaa (socialist democratic centralism) akka tajaajilu ta'eeti ture. Inni kunis sirni diinagdee ajaja akka dhalatu taasiisee jira (central economic plan). Akka waliigalaatti adeemsa imaammanni itti buhu kan ilaallu yoo ta'e, bara bulchiinsa mootummaa dargii aangoon imaammata baasuu giddu galeessatti baayyee kan kuufame ta'u isaati. Seeroonni imaammata kana hojii irra oolchuuf bahaa turanis kaayyoo seerummaa sirna Sooshaalizimii mirkaneessuu akka ta'e seensa labsii yeroo sana labsaman irraa ni hubatama. Fakkeenyaaaf, seensa heera bara 1979 bahee, labsii bara 1967 fi labsii mana hojii Abbaa Alangaa hundeessuuf bahe labsii lakk 11/80 dubbisuun hubachuun ni danda'ama.

Sirna haqaa yakkaa ilaachisee bara bulchiinsa dargii labsiileen yakka hundeessan fakkeenyaaaf, labsii 214/1974, labsii Mana Hojii Abbaa Alangaa hundeesse lakk.11/1980 kkf labsaman illee imaammanni bulchiinsa sirna haqa yakkaa hundagaleessa ta'ee fi rakkoo sirna haqaa yakkaa keessatti mul'atan furuu danda'u hin turre. Waan kana ta'eef tajaajilli haqa yakkaa qaamooleen haqaan kennamaa ture ariifataa, qulqulluu, haqa qabeessaa, dhaqqabamaa, tilmaamamaa fi bu'aa qabeessa hin turre.

2.3 Imaammata Sirna Mootummaa RDFI (1983 Hanga Ammaa)

Barreeffamoonni akka ibsanitti imaammanni fi tarsiimoon mootummaa abbaa irree dhawaataa dhawataan sababoota garaagaraa irraa kan ka'ee hundee irraa buqqa'ee ture. Sababni inni ijoon biyyoota sirni Sooshalizimii keessatti dhalate kan akka Riippabilika Raashiyaa fi Jarman Bahaa keessatti sирни burkutaa'aa dhufuun isaa akka ta'e seenan ni ibsa. Bara 1989 A.L.Ati dallaan Barliin jigee ture. Bulchiinsi mootummaa dargiis waggoota kudha torbaaf aangoo irra erga ture booda kufee jira. Kunis imaammanni mootummaa akka jijiiramuu sababa ta'ee jira. Kanaaf, bara 1991 A.L.Ati mootummaa fi imaammanni biyya keenyaa jijiiramee jira. Taateen kunis qaama imaammata baasuu fi hojiirra oolchuu hedduu uumee jira. Dabalataan, jijiiramni kun jijiirama imaammataa hordofsiisee jira. Sirni Federalizimii

fi aangoon giddu galeessa irra gara gadiitti yookin gara uummataatti gad diriiruun isaa akkaataa imaammanni itti hubatamu, wixineeffamu yookin bahu hojiirra itti ooluu fi madaalamu yookin gamaaggamamu irratti jijiirama uomee jira. Bu'uuruma kanaan heerri RDFI imaammata baroota dheeraadhaaf giddugaleessatti qabamee ture dhabamsiisuu keessatti shoora ol-aanaa taphatee jira. Heerrichi qajeeltoowwanii fi kaayyoowwan imaammata biyyaaleessaa tumee jira.¹⁵ Kana malees, heerrichi qaama imaammata raggaasu aangeessee jira. Heerrichi manni maree bakka bu'oota uummataa "Imaammattoota fi tarsiimoowwan waliigalaa kan diinagdee, hawaasummaa, misoomaa biyyattii, Imaammata faayiinaansii fi maallaqaa ni raggaasa"¹⁶ jedha. Kanaaf manni maree bakka bu'oota uummataa biyyaaleessaa aangoo imaammata fi tarsiimoo raggaasuu akka qabu tuma kana irraa ni hubatama.

Kana malees, heerichi mootummaan Federaalaa "Imaammata, tarsiimoo fi karoora waliigalaa kan dinagdee, hawaasummaa fi misoomaa biyyatti ni baasa; ni raawwachiisa"¹⁷ jedha. Dabalataan Mootummaa Federalaa aangoo imaammata fi tarsiimoowwan faayinaansii fi investimantii alaa baasuu fi raawwachisuu,¹⁸ imaammata qunnamtii biyya alaa murteessuu fi raawwachiisuu¹⁹ akka qabu tumaa heerichaa irraa ni hubatama. Kana waan ta'eef, akka waliigalaatti mootummaan Federaalaa aangoo fi gahee imaammata baasuu fi raawwachiisuu ni qaba jechuudha.

Heerichi qaama imaammata raawwachiisus tumee jira. Muummichi minsteeraa aangoo fi hojii imaammattoota manni marii bakka bu'oota baasee hojiirra ooluu isaanii hordofuu fi mirkaneessuu²⁰, akkasumas imaammata biyya alaa ol-aantummaan raawwachiisuu²¹ akka qabu tumamee jira. Kanaaf muummichi minsteeraa aangoo hojiirra oolmaa imaammataa hordofuu, mirkaneessuu fi raawwaachiisuu qaba jechuun ni danda'ama. Bifuma wal-fakkaatuun Manni Marii Ministerootaa aangoo fi hojii "hojiirra oolmaa imaammataa... mirkaneessuu, imaammataa fi tarsiimoo...karoorsuu fi raawwachiisuu akkasumas... baasuu"²² akka qabu heerichi ifatti tumee jira.

¹⁵ Heera RDFI (1995) kwt 85-92, hajaa alaa, raayyaa ittisaa, diinagdee, hawaasummaa, aadaa, eegumsa nageenyaa naannoo ilaalchee qajeeltoowwanii fi kaayyoolee mootummaan federalaa fi naannoolee heeraa fi seeraa yeroo hojiirra oolchaan ittiin qajeelfamuu qaban tumee jira.

¹⁶ Heera RDFI (1995) kwt 55(10)

¹⁷ Heera RDFI (1995) kwt 51(2)

¹⁸ Heera RDFI (1995) kwt 51(4)

¹⁹ Heera RDFI (1995) kwt 51(8)

²⁰ Heera RDFI (1995) kwt 74(3)

²¹ Heera RDFI (1995) kwt 74(6)

²² Heera RDFI (1995) kwt 77 (4,6 fi8)

Dabalataan, bara bulchiinsa ADWUI gaheen uummanni imaammata baasuu fi raawwachiisuu keessatti qabu heeraan tumamee jira. Heerri RDFI lammileen imaammata isaan ilaallatu keessatti hirmaachuuf mirga akka qaban tumee jira. Fakkeenyaaaf, heerichi “Lammileen misooma biyyaaleessaa irratti hirmaachuu, keessattuu imaammattootaa fi pirojeektoota hawaasa isaan keessatti miseensa ta'an ilaallatan irratti yaada isaanii akka kennan gaafatamuuf mirga qabu”²³ jedha waan ta'eef lammileen gaafa imaammanni dantaa isaaniin walqabatu tokko wixineeffamu, hojiirra oluu fi madaalamu irratti hirmaachuu gumaacha taasiisuuf mirga qabu jechuudha. Gama biraatiin, heerichi mootummaan hirmanna uummataa mirkaneessuu akka qabu dirqama irra kaa'ee jira. Heerichi “yommuu imaammattoonnii fi sagantawan misooma biyyaa qophaa'an mootummaan uummata sadarkaa sadarkadhaan irratti hirmaachisuu qaba. Sochiwwan misooma uummataas deeggaruu qaba”²⁴ jedha. Kana malees, waa'ee eegumsa naannoos ilaachisee heerichi “Imaammanni fi sagantaan nageenyummaa naannoo uummata ilaalu yommuu karoorfamu fi hojii irra oolu uummanni dhimmichi ilaalu hundi yaada isaa akka ibsu taasifamuu qaba”²⁵ jedha waan ta'eef mootummaan dirqama uummata hirmaachisuu qaba. Kunis biyya keenya keessatti imaammata baasuu fi hojiirra oolchuun sadarkaa mootummaa federaalaa, naannoo fi bulchiinsa aanaatti kan jiru ta'uu fi - abbootii hirtaa hedduu kan akka mootummaa, dhaabbilee miti mootummaa, gareewan adda addaa, namoota dhuunfaa, lammilee/uummata, miidiya fi kkf kan hammatu ta'uu agarsiisa. Haa ta'uu malee, mootummaan imaammata baasuu fi raawwachisuu irratti hamma barbaadamu uummata hirmaachisuu dhiisuun isaa ni mul'ata. Sababa kanaan imaammata, tarsiimoo, sagantaa fi piroojeektii mootummaan baasuun hojiirra oolchuuf deemu irratti uummanni mormii yommuu kaasu ni mul'ata. Imaammata yookin tarsiimoo barnootaa Ministeera Barnoota Biyyalessaan qophaa'ee, Maastar Pilaanii Qindaa'aa magaalaa Finfinnee fi Godina Addaa Oromiyaa Naannawaa Finfinnee fi kkf akka fakkeenyatti fudhachuun ni danda'ama.

²³ Heera RDFI kwt 43(2)

²⁴ Heera RDFI kwt 89(6)

²⁵ Heera RDFI kwt 92(3)

2.4. Imaammata MNO

Naannoorn Oromiyaa miseensa RDFI keessaa ishee tokkodha.²⁶ Bu'uruma kanaan "Caaseffamani Dimokiratawaa Mootumman Naannoo Oromiyaa" jedhamu hagayya bara 1987 heera naannichaa labsii lak.1/1987tiin bu'ureffamee jira. Heerri RDFI mootummaan naannoo "Tarsiimoo, karoora fi imaammata diinagdee hawaasummaa fi misooma naannicha ni baasa; ni raawwachiisa"²⁷ jedha. Kana malees, heerichi naannooleen heericha, seeroota fi imaammattoota yommuu hojiirra oolchan qajeeltoowwaan fi kaayyoolee ittiin qajeelfamuu qaban tarreessee jira.²⁸ Bu'uruma kanaan koreen hojii raawwachiftuu MNO imaammattootaa fi tarsiimoo diinagdee fi hawaasummaa karoorsuun Caffee naannichaa raggaasisuun kan ragga'e kan raawwachiisu ta'uu, Pireezidaantiin naannichaa raawwatatummaa imaammattoota, dambiiwan, qajeelfamootaa fi murteewwaan koree hojii raawwachiftuun baasu kan hordofu ta'uu; Caffeen naannichaa immoo sagantaalee hawaasummaa fi diinagdee bulchiinsa naannichaa kan raggaasu ta'u heera naannicha hundeesseen labsamee jira.²⁹ Bifuma walfakkaatuun, heerri heera naannichaa labsii lakk 1/1987 fooyyeessuuf labsame imaammata baasuu, raggaasuu fi hojiirra oolchuun wal qabatee aangoo fi hojii Caffeen, Manni Marii Bulchiinsa MNO fi Pireezidantiin naannichaa akkasumas caasaan mootummaa godina, aanaa fi gandarra jiran qaban tumee jira. Bu'uruma kanaan Caffeen Oromiyaa aangoo fi hojii imaammattoota, tarsiimoowwanii fi sagantaalee hawaasummaa fi diinagdee Naannichaa raggaasu akka qabu heera naannichaan aangeeffamee jira³⁰ Manni Marii Bulchiinsa Mootummaa Naannichaas aangoo fi hojii imaammattootaa fi tarsiimoowwan misooma diinagdee fi hawaasummaa naannichaa qopheessuu fi yeroo ragga'anis hojiirra akka oolchu³¹ heera naannichaan aangeeffameera. Kana malees, qaamni raawwachiftuu naannicha aangoo fi hojii imaammata, tarsiimoo, sagantaalee fi seerota burqisiisuu fi yommuu hayyamamu hojiirra oolchuu³² akka qabu labsii qaama raawwachiftu naannicha hundesse irraa ni hubatama. Dabalataan, Manni Marii Bulchiinsa MNO, naannicha keessatti seeraa fi sirni kabajamuu isaa akka mirkaneessuu heeraan aangeeffamee jira.³³

²⁶ Heera RDFI (1995) kwt 47

²⁷ Heera RDFI (1995) kwt 52(2/C)

²⁸ Heera RDFI (1995) kwt 85-92

²⁹ Labsii lakk 1/1987 labsii Heeraa MNO kwt 54(4), 56 (3) fi 49 (3)(h)

³⁰ Labsii lak. 46/1994 Labsii Heera MNOkan Bara 1994 fooyya'ee raggaasuuf bahe kwt 49(3)(i)

³¹ Labsii lak.46/1994, kwt 55(4)

³² Labsii Qaamolee Raawwachiftuu Mootummaa Naannoo Oromiyaa Irra Deebiidhaan Gurmeessuu, Aangoofi Hojii Isaanii Murteessuuf Bahe, Labsii Lak. 213/2011

³³ Labsii lak.46/1994, kwt 55(5)

Pireezidaantiin naannichaa immoo aangoo fi hojii imaammattoonni³⁴, dambiiwwan, qajeelfamoonnii fi murtiileen Manni Marii Bulchiinsa Mootummaa Naannichaa baase hojiirra ooluu isaanii hordofuu ifatti kennameefi jira. Dabalataan, Preezidantiin MNO humnoota nageenyaa fi poolisii kanneen nageenya Naannichaa eeguu fi seeraa fi sirna kabachiisuuf hundeffaman ol'aantummaan akka hogganuu fi too'tu, heera naannichaa akka kabajuu fi kabachiisu heerichi aangeesse jira.³⁵ Kunis, seera fi sirna (law and order) kabachiisuun nageenyaa fi tasgabbii mootummaa, jiraattootaa fi uummattoota naannichaa mirkaneessuu keessatti gahee ol-aanaa kan qabu ta'uusaa namatti agarsiisa.

Dabalataan, heerri MNO labsii lakk. 46/ 1994 aangoo qaama seera raawwachistuu sadarkaa godinaatti diriirsee jira. Kanaaf Bulchiinsi Godinaa, Naannicha keessatti, qaama raawwachiisaa Bulchiinsa Naannichaati gaditti sadarkaa godinaatti caaseffamee akka ta'e heerichi kwt.71 (1) jalatti tumee jira. Dabalataan, heerichi aangoo fi hojii bulchiinsa godinaa kan tume yoo ta'u, bulchiinsi godinaa aangoo imaammattoonni, labsiwwan, dambiiwwan, qajeelfamootaafi murtiileen Caffeefi Mana Marii Bulchiinsa Mootummaa Naannichaatiin bahan, Godincha keessatti sirriitti hojiirra ooluu fi dhabuu isa mirkaneessuu akka qabu kwt.71(3)(h) irraa ni hubatama. Kanaaf, bulchiinsi godinaa aangoo imaammatoonni mootummaa sirriitti hojjira ooluu fi dhabuu mirkaneessuu qabuu jechuudha.

Kana malees, heerri kun imaammataan walqabatee aagoo fi hojii Mana Marii Bulchiinsa Aanaas ifatti tumee jira. Manni Marii kun qaama seera raawwachiiftuu aanichaa yoo ta'u, qaama Dura Taa'aa Bulchaa Aanichaa, Itti Aanaa Bulchaa; akkasumas itti gaafatamtoonni Waajjiroota hojii raawwachiiftuu Aanichaa dhaabbatan keessatti argamani akka ta'e kwt.84 (1) (2) jalatti tumamee jira. Qaamni kun aangoon Aanaa keessatti, imaammattoonni mootummaa, seeroonni, qajeelfamooni, karoorawwanii fi sagantaaleen hojiirra akka oolu gochuuf aangoo akka qabu kwt.85 (1) (a) jalatti tumamee jira.

Akka waliigalaatti Mootummaan Naanno Oromiyaa aangoo fi gahee imaammata baasuu fi raawwachiisuu kan qabu ta'uu, aangoon imaammata raggaasuu, burqisiisuu, qopheessuu fi erga ragga'ee booda hojiirra oolchuu, hojiirra isaanii hordofuu wal duraa duubaan kan Caffee, Mana Marii Bulchiinsa Mootummaa Oromiyaa fi Pireezidaanti Naannicha, Bulchiinsa Godinaa fi Mana Marii Bulchiinsaa Aanaa akka ta'e tumaalee kanneen irraa

³⁴ Labsii lak.46/1994, kwt 57(3) (b)

³⁵ Labsii lak.46/1994, kwt 57(3) (f) (j)

hubachuun ni danda'ama. Kunis sirni aangoo imaammata baasuu fi hojiirra oolchuu giddu galeessa irra gara caasaa mootummaa uummatatti aanutti kan gadi bu'e ta'uusaa namatti agarsiisa.

Gaaffilee Marii

1. Garaagarummaa fi tokkummaa imaammata bara bulchiinsa mootii H/Sillaasee, Dargii fi ADWUI tarreessuun ibsaa itti kennaa!
2. Itoophiyaa keessatti adeemsi imaammata baasuu hammam giddugaleessa gara gad-jalaatti gadi bu'e jettannii yaadduu?
3. Naannooleen aangoo imaammata diinagdee, hawaasummaa fi misoomaa baasuu fi hojiirra oolchuu kan qaban ta'uu heera RDFItiin tumamee jira. Naannooleen aangoo imaammata haqa yakkaa baasuu ni qabuu?
4. Akka Naannoo Oromiyaatti imaammata baasuu, hojiirra oolchuu fi madaaluu keessatti haqinaalee mul'atan fakkeenyaa deeggaruun mari'adhaa!
5. Akkaataa heerri jedhuun uummanni imaammata qophaa'uu keessatti qixa heerri kaa'uun hirmaachuu dhabuun isaa miidhawwan akkamii qaqqabsiise? Fakkeenyaa qabatamoo kaasuun irratti mari'adhaa!
6. Imaammata bulchiinsa sirna haqa yakkaa hojiirra oolchuu keessatti abbootiin hirtaa: qaamoolee haqaa, mootummaan, dhaabbilee miti mootummaa, waldaalee seera, abukaatoo dhuunfaa, uummanni fi miidayaaleen hamma hirmaachifamaa jiruu?
7. Imaammata baasuu fi hojiirra oolchuu keessatti gahee qaamoolee haqaa naannoo Oromiyaa tarreessuun ibsa itti laadhaa!
8. Akka abbaa seeraa fi abbaa alangaatti imaammata baasuu fi hojiirra oolchuu keessatti qooda qabdan tarreessuun ibsa itti laadhaa!

Boqonnaa Sadii

Imaammata Haqa Yakkaa RDFI

Seensa

Boqonnaa tokko jalatti waa'ee yaad-rimee fi maalummaa imaammataa mootummaa, boqonnaa lama jalatti immoo seenaa imaaammata Itoophiyaa wal duraa duubaan ilaallee jira. Boqonnaa kana keessatti immoo waa'ee imaammata haqa yakkaa RDFI kan ilaallu ta'a.

Imaammanni haqa yakkaa RDFI seensaa keessatti rakkolee sirna haqaa keessatti mul'ataniif dhimmoota sababa ta'an, dhiibbaa rakkolee kunniin sirna haqaa, hojii ijarsa sirna dimokiraasii, bulchiinsa gaarii fi nageenyaa irratti qaban, rakkolee kanneen hiikuuf tarkaanfiin imaammaataa fudhatame, dhimmoota ijom sirna haqa yakkaa imaammatichi haguuge, imaammaticha hojiirra oolchuudhaaf wantoota barbaabachisan, kutaawan gurguddoo imaammaticha fi faayidaa imaammaticha raggaasuu fi hojiirra oolchuun qabu ibsee jira.

Imaammatichi kutaawan gurguddoo torba kan qabu yoo ta'u, kutaa tokkoffaa jalatti waa'ee kaayyoowwan, galmoota, qajeeltoowwanii fi tarsiimoowwan Imaammatichi irratti ijarame ibsee jira. Kutaa lammaffaa jalatti yakka ittisuu, kutaa sadaffaa jalatti adeemsaa qoranna yakkaa fi kenniinsa tajaajila abbaa alangaa fooyyeessuu, kutaa arfaffaa jalatti bu'aa qabeessummaa fi haqa qabeessummaa deemsaa haqa yakkaa fooyyeessuu, kutaa shanaffaa jalatti haqa qabeessummaa fi bu'aa qabeessummaa raawwannaa adabbii yakkaa fooyyeessuu, kutaa jahaffaa jalatti gochoota mirgoota waliinii irratti raawwataman yakka taasisuu fi qamoolee hawaasaa miidhaaf saaxilamaa ta'aniif qabiinsa taasifamu ilaachisee kallattiwwan hordofamuu qaban akeekee jira. Dhuma irratti, kutaa torbaffaa jalatti dhimmoota addaa addaa fi kallattiwwan kaa'ee jira. Boqonnaa kana jalatti dhimmooni kunniin xiinxalamani jiru.

Bu'uruma kanaan leenjii boqonnaa kanaa boodaa Leenjifamtoonni;

- Barbaachisummaa imaammata haqa yakkaa RDFI ni ibsu.
- Rakkolee imaaammanni haqa yakkaa RDFI akka bahuuf ka'uumsa ta'an ni ibsu
- Faayidaa imaaammanni haqa yakkaa RDFI sirna haqa yakkaatiif qabu hunda imammaticha osoo hin ilaalin ni tarreessu.
- Tooftaalee imaammata haqa yakkaa RDFI hojiirra oolchuuf gargaaran hunda tarreessuun ibsa itti ni kennu.

- Kaayyoolee imaammata haqa yakkaa RDFI afur fudhachuun ni xiinxaluu
- Galmoota imaammata haqa yakka RDFI jaha keessaa afur moojuulii kana osoo hin ilaalin sirriitti ni ibsu.
- Qajeeltoowwanii fi tarsiimoowwan imaammanni haqa yakkaa RDFI irratti hundaa'u keessaa muraasa sirnaan ni hubatu.
- Dhimmoota ijoo tarkaanfiin tarsimoowaa fi fooyya'iinsi irratti taasifamu ni xiinxaluu

3.1 Dhimmoota Imaammata Haqa Yakkaa RDFItiif Ka'uumsa Ta'an

Kallattiiwwan imaammata ijaarsa sirna dimokiraasii mootummaa RDFI keessa tokko olaantummaa seeraa mirkanessuudhaan nageenya fi tasgabbii sabootaa, sab-lammoottaa fi ummatootaa, namoota dhuunfaa fi biyyaa egisiisuudha. Nageenya fi tasgabbii mirkaneessuun sirna dimokiraasii fi bulchiinsa gaarii ijaaruudhaaf akkasumas misoomaa fi guddina ariifachiisuuf hojilee hojjetaman itti fusiiisuuf haalawwan mijataa uumuuf immoo sirni haqa yakkaa olaantummaa seeraa irratti ijaarame, haqa qabeessa, madalawaa, dhaqqabamaa, si'awaa, tilmamamaa fi walfakkaataa, iftoominaa fi itti gaafatatummaa qabu akkasumas bu'aa qabeessa ta'e jiraachuu qaba. Haa ta'u malee, sirni haqa yakkaa biyya keenya rakkoolee garaagaraaf saaxilamaa waan tureef ol-aantummaa seeraa mirkaneessuudhaan nageenya fi tasgabbii, dimokiraasii, bulchiinsa gaarii, misoomaa fi guddina dinagdeetiif gumaachi taasisaa turee fi jiru gadi aanaadha. Sababonni rakkooleen sirna haqaa keessatti akka dhalatan taasiisan imaammata haqa yakkaatiin addaan bafamanii jiru.³⁶ Sababonni kunniinis rakkoolee sirna bulchiinsa farra dimookiraasii irraa dhaalaman fi yeroo yeroon sababa garaagaraatiin dhalatan sirna haqa yakkaa daraan qoraa kan turan ta'uu isaa, hojiin yakka ittisuu qoranna irratti kan hin hundofnee fi xiyyeffannoo gahaan kan hin kennameef ta'uu, yakkoonni idil addunyaa miidhaa cimaa geessisanii fi walxaxaa ta'an kan akka shororkeessummaa, yakkoota garee gurmaa'een raawwatamu, yakkoota diinagdee irratti raawwatamu fi malaammaltummaa akaakuun, baayinaa fi tooftaalee ittiin raawwatamaniin hedдумmachuu kanneen jedhaniidha.

Kana malees, seeroonni hojiirra jiran heera waliin akka walsiman hojii hedduun hojjetamu illee haala qabatamaa sirna haqa yakkaatiin yeroo ilaalamu iftoomina dhabuu, yeroo waliin kan hin deemnee fi qaawwaa guddaa kan qaban ta'uu, tajaajilli qaamooleen haqaa hawaasaa fi mootummaadhaaf kennan qajeeltoowwan iftoominaa, itti gaafatatummaa fi haqummaa hundee kan hin godhanne ta'uu, adeemsi tajaajila yeroo dheeraa kan fudhatuu fi walxaxaa,

³⁶ Imaammata Sirna haqa yakkaa RDFI (2003) seensa, keeyyata 2,3 fi 4

duubati hafaa fi baasii olaanaadhaaf nama saaxilaa kan ture ta'uu akkasumas gurmaa'iinsaa fi tooftaaleen hojimaata biirokiratawaa irratti kan rarra'an ta'uu, hariiroon hojii fi tumsi qaamolee haqaa jidduu jiru sadarkaa barbaadamuun mul'ata biyyaleessaa irratti hundaa'uu dhabuu, ilaalchi, naamusni fi gahumsi ogummaa ogeeyyii qaamolee haqaa gadi aanaa ta'uu kanneen jedhan rakkolee qaamolee haqaa keessatti dhalataniif sababa akka ta'an ibsamee jira.

Rakkooleen kunniin sirni haqaa tajaajila si'awaa, haqa qabeessa, dhaqqabamaa, iftoominaa fi itti gaafatamummaa irratti hunda'e fi bu'aa qabeessa ta'e hawaasaaf akka hin kennamne taasiisa jiru. Sababa kanaan hirmaannaan uummanni deemsa bulchiinsa haqa yakkaa keessatti qabuu fi amantaan sirnicha irratti qabu xiqlaachaa dhufee jira. Kana malees, rakkoolee kanneen ariitiidhaan sirnaan yoo hin hiikamne rakkolee biroo yeroo yeroon dhalatan waliin walitti dabalamuun hojii misoomaa fi guddinaa, ijaarsa sirna dimookiraasi, bulchiinsa gaarii fi nageenyaa irratti dhiibbaa fiduu akka danda'an ibsamee jira. Waan kana ta'eef, rakkolee kanneen furuuf yookin hir'isuuf haala dhimmoota sirna haqa yakkaa gurguddoo ta'an hammachuu danda'uun imaammanni haqa yakkaa RDFI qajeeltowwanii fi tumaalee heeraa fi waliigalteewwan idil-addunya keessatti hammataman akkasumas istandardiiwwan hojimaata sirna haqa yakkaa fudhatama qaban ka'uumsa godhachuun kan qophaa'ee jira.³⁷

Akka waliigalaatti imaammanni tokko rakkoo hiikuuf kan qophaa'uu ta'uu og- barruun imaammata irratti barreffaman ni eeru. Bu'uruma kanaan imaammanni haqa yakkaa RDFI rakkolee sirna haqaa hudhanii qabanii fi miidhaa isaan geessiisuu danda'an furuuf yookin xiqlaachaa kan bahe ta'uu yaada olitti ibsame irraa ni hubatama.

3.2.Faayidaa Imaammatichaa

Faayidaan imaammanni haqa yakkaa RDFI qabu imaammaticha keessatti ibsamee jira. Faayidaan inni duraa wantoota yakkaaf ka'uumsa ta'an hir'isuuf yookin dhabamsiisuu; dhimmoota yakkaa raawwataman karaa bulchiinsa haqa yakkaa idilee fi araaraan furmaata rogummaa qabu fi fulla'aa ta'e haala itti argatan mijeessuudhaan sirna haqaa tajaajila bu'a qabeessa, qajeeltoo iftoominaa fi itti gafatamummaa bu'uura godhate hawaasaaf kennuu ijaaruuf ni gargaara. Kunis qabeenyi uummataa bulchiinsa haqa yakkaaf ramadamu hojii bu'aa buusuu irratti akka ooluu ni taasiisa. Lammaffaa, qajeeltoowwan, tumaaleen fi duudhaaleen heera keessatti hammatamanii fi sirna haqa yakkaatiif rogummaa qaban hojiirra akka oolan haala mijataa ni uuma. Sadaffaa, imaammanni damee sirna haqa yakkaa guutuu

³⁷ Seensa imaammatcha fuula I fi II

ta'ee waan hin turreef baroota hedduuf rakkoleen sirnicha keessa turan daran xiqqeessuuf yookin dhabamsiisuuf akka meeshaatti ni tajaajila. Arfaffaa, yaadoota seeraa, hojimaatawwaanii fi sirna haaraa hedduu sirna haqa yakkaa keenya waliin wal barsiisa waan ta'eef imaammatichi sirna haqa yakkaa biyyattii keessatti akka jijiirama bu'urati ilaalamu ni danda'a. Waliigalaatti imaammanni kun hojiawan sirna haqa yakkaa biyyattiin uummataaf, lammilee fi jirattootaaf haala mijeessuuf hojjettu hojimaata, sirna hoggansaa, gurmaa'insa ifaa fi beekaman raawwachuu fi bu'aa qabeessa taasisuuf daran akka gargaaru ibsamee jira.³⁸

3.3.Qabiyyee fi Hojiirra Oolmaa Imaammatichaa

Imaammanni sirna haqa yakkaa RDFI dhimmoota irratti xiyyeffatu akkasumas karaa kallattiawan imaammaticha hojiirra ittiin oolan ifatti kaa'ee jira. Qabiyyee isaa ilaachisee Imaammatichi dhimmoota gurguddoo sirna haqa yakkaa akka hammatu ta'ee bocamee jira. Imaammatichi dhimmoota akka yakka ittissuu, yakka qorachuu fi himachuu, adeemsa murtii si'awaa fi haqa-qabeessa, mana murtii bilisa ta'eetti haqaa argachuu fi adabbii manni murtii murteesse raawwachiisuu hammatee jira.

Hojiirra oolmaa imaammatichaa ilaachisee hojiileen hojjetamuu qaban ibsamani jiru. Imaammaticha sirnaan hojiirra oolchuudhaaf hojiin akka hirmaannaa fi deeggarsa uummaataa mirkaneessuu, qindoomina fi deeggarsa qaamolee sirna haqa yakkaa kan akka qorattoota yakkaa, abbaa alangaa, abukaatoo ittisaa, manneen murtii, manneen amala sirreessaa, qaamolee dhimmi isa ilaallatuu cimsuu, leenjii dandeettii raawwachistummaa hooggantootaa fi ogeessota qaamolee haqaa cimsuu, qajeelfamootaa fi sanadoota hojiirra oolmaa imaammatichaa si'oomsan qopheessuu hojjetamuu akka qabu ibsamee jira.³⁹

Akka waliigalaatti imaammaticha hojiirra oolchuudhaf hirmaannaa fi deeggarsa uummaataa mirkaneessuu, qindoomina qaamolee haqaa cimsuu, dandeettii raawwachistummaa hooggansaa fi ogeessaa qaamolee haqaa cimsuu fi qajeelfamoota imaammaticha hojiirra oolchuuf gargaaran qopheessuun barbaachisaadha.

Gaaffilee Marii

1. Rakkolee imaaammanni haqa yakkaa RDFI akka bahuuf ka'uumsa ta'an tarreessuun ibsa itti laadhaa!

³⁸ Imaammata haqa yakkaa (2003) seensa keessatti faayidaa Imaammatichi qabu ibsamee jira.

³⁹ Kallattiin kun Seensa Imaammaticha keessatti ibsamee jira

2. Faayidaa imaammanni haqa yakkaa RDFI qabu tokko tokkoo kaasuun irratti mari'adhaa!
3. Qabiyyee imaammata haqa yakka RDFI afur tarreessuun ibsa itti kenna!

Kutaa Tokko: Kaayyoolee Bu'uura, Galmoota, Qajeeltoowwanii fi Tarsiimoowwan

Imaammanni haqa yakkaa RDFI kutaa tokko jalatti yaada waliigalaa, kaayyoolee, galmoota, qajeeltoowwanii fi tarsiimoowwan irratti hundaa'e hammatee jira. Kutaa kana jalatti mata dureewwan kunniin xiinxalamani jiru.

1.1 Kaayyoolee⁴⁰

Boqonnaa tokko mata duree 1.4 jalatti imaammanni mootummaan baasu kaayyoo hedduu akka qabu ilaallee ture. Fakkeenyaaaf, imaammmata mootummaa gocha faallaa safuu fi duudhaa hawaasaa ta'ee dhorkuu, hojiwwan garee yookin namoota dhuunfaa uummataa faayyadaaniif eegumsa taasiisuu kkf kanneen jedhaman akka kaayyootti qabachuun kan qopha'uu ta'uu ilaallee jira. Mata duree kana jalatti immoo kaayyooleen imaammata haqa yakkaa RDFI akka itti aanutti ibsamani jiru.

Imaammanni haqa yakkaa RDFI kaayyoolee gurguddoo afur qaba. Kaayyooleen imammatichaa saboota, sab-lammoota, uummatoota Itoophiyaa, mootummaa fi namoota dhuunfaa miidhaa yakkaa irraa ittisuudhaan nagaa fi tasgabbii isaanii mirkaneessuu, gochoota yakkaa heeraa mootummaa fi sirna heerichaa aggaamaman ittisuuf sirna dandeessisu diriirsuu fi itti fufiinsa sirnichaa mirkaneessuu, biyya bulchiinsi gaarii, dimokiraasiin fi nageenyi irratti mirkanaa'e fi misoomte ijaaruudhaaf yaaliwwan taasifamaa jiran akka jajjabaatan fi itti fufiinsa akka qabaataniif gahee isaa gumaachuu fi sirna haqa yakkaa mirgaa fi bilisummaa namoota kabachiisuu danda'u ijaaruu yookin diriirsuudha.

Akka waliigalaatti kaayyooleen imaammata haqa yakkaa RDFI yakka ittissuu, sirna yakka ittissuu danda'u diriirsuu, bulchiinsa gaarii, dimokiraasiin fi nageenya mirkaneessuu keessatti qooda isaa gumaachuu fi sirna haqa yakkaa mirga namoota kabachiisuu danda'u ijaaruu akka ta'e kaayyoo imaammatichi kaa'e irraa ni hubatama.

⁴⁰ Imaammata haqa yakkaa RDFI mata duree 1.2 , fuula 1

1.2 Galmoota⁴¹

Imaammanni tokko yommuu qophaa'uu galma dhugoomsuuf deemu qaba. Haaluma kanaan Imaammanni haqaa yakkaa RDFI galmoota dhugoomsuuf deemu jaha of keessaa qaba. Galmi inni jalqabaa gama bu'a qabeessummaa, haqummaa, madaalamummaa, dhaqqababummaa, si'aayina, tilmaamummaa, iftoominaa fi itti gaafatatumummaatiin sirni haqa yakkaa jijiirama bu'uuraa akka fidu taasisuudha. Galmi lammaffan ogeessoota heeraaf amanamaa ta'an, gahumsa ogummaa, ilaalcha gaarii fi naamuusa qabanii fi sadarkaa issaanii eggatanii fi dhaabbilee haqa yakkaa uumuu fi ijaaruudhaan amantaa uummanni tajaajila seeraa fi haqaa irratti qabu fi itti quufiinsa tajaajila irraa argatu haala jijiirama bu'uura fiduun guddisuu yoo ta'u, galmi inni sadaffaan immoo dhaabbilee fi qaamolee sirna haqa yakkaa keessatti gumaacha qaban giddutti hojimaata wal-deeggarsaa fi qindoomina uumuu fi gabbisuudha. Galmi inni arfaffaan sirna haqa yakkaa keessatti hirmannaan uummata daran akka mirkanaa'u taasiisuu, shanaffaan bu'aawwan sirna haqa yakkaa irraa eegaman galmeessuuf jaarmiyaalee fi sagantaawwan barbaachisaa ta'an uumuu fi karoorawwan qopheessuudha. Galmi inni dhumaa immoo sirna haqa yakkaa keessatti seeroota haaraa tumaman yookin akka fooyya'an yaadamaniif kallattii ka'uumsaa kaa'uudha.

Akka waliigalaati galmi imaammata haqa yakkaa RDFI jijiiramni bu'uuraa sirna haqa yakkaa irratti akka dhufu taasiisuu, dandeettii raawwachisummaa ogeessoota fi dhaabbilee sirna haqaa gabbisuudhaan garaagahiinsa lammileen tajaajila seeraa fi haqaa irratti qaban dabaluu, qindoomina abbootii hirtaa sирнича keessatti shoora qabanii gabbisuu, hirmaannaa uummataa akka mirkana'u taasiisuu, jaarmiyaalee fi sagantaawwan uumuu fi karoorawwan qopheessuu, seeroota haaraa yookin gara fuuladuraatti fooyya'aniif kallattii ka'uudha.

1.3 Qajeeltoowwanii fi Tarsiimowwan Imaammatichi Irratti Hundaa'u⁴²

Imaammanni haqa yakkaa RDFI qajeeltoowwanii fi tarsiimowwan irratti ijaramu akka itti aanutti tarreessee jira.

Tokkoffaa, imaammatichi qajeeltoo fi tarsiimoo hojiwwan sirna haqa yakkaa keessatti hojjetaman irratti hundaa'u kaa'ee jira. Bu'uruma kanaan imaammatichi hojiwwan kunniin qajeeltoowwan, tumaalee fi dhuudhalee heera RDFI keessatti hammatamanii fi sirna haqa yakkaatiif rogummaa qaban hojiira oolchuun haala dandeessisuu fi heera bu'uura godhachuudhan seeroota, waliigalteewwanii fi sanadoota idil-addunya qaama seera

⁴¹ Imaammata haqa yakkaa RDFI mata duree 1.3 , fuula 2

⁴² Imaammata haqa yakkaa RDFI mata duree 1.4 , fuula 2 fi 3

Itoophiyaa ta'anii akkasumas karaa kaayyoolee tumsa idil-addunyaa waliin wal-simuun kan raawwatamu ta'uu ibsee jira.

Lammaffaa, imaammatichi qajeetoowwan tajaajilli haqa yakkaa irratti hundaa'u qabu kaa'e jira. Haaluma kanaan tajaajilawwan sirna haqa yakkaan kennaman hojimaata bu'aa qabeessa, haqummaa, madaalawaa, dhaqqabamaa, si'ataa, tilmaamamaa, walfakkaataa, iftoomina, itti gaafatamummaa fi amantaa uummataa ol-aanaa qabuun hawaasaaf kan kennamu ta'uu akeekee jira.

Sadaffaa, imaammatichi hojiin yakka ittisu qajeeltoowwanii fi tarsiimoowwan irratti ijaaramu addeessee jira. Bu'uruma kanaan tarsiimoowwan yakka ittisu argannoo qorannoo sababoota yaaddoo yakkaa ta'an hubachuuf taasifaman irratti hundaa'uudhaan akkasumas hojimatawwanii fi muuxannoowwan gaarii yakka ittisu fi gochoota yakkaa raawwatamu hir'isuuf bu'aa qabeessa ta'an bu'uura godhachuun fuula duratti kan qophaa'an ta'uu ibsee jira. Kunis hojii yakka ittisu qorannoo fi muuxannoowwan gaggarii irratti hunda'uudhan hojjetamu akka qabu agarsiisa.

Arfaffaa, imaammatichi qabeenyawwanii fi maallaqa bu'aa yakkaa ta'an haala bu'aa qabeessa ta'een qabuu, uguruu, dhaaluu yookin bulchuuf seerri barbaachisu qophaa'ee hojiirra kan oolu ta'uu akeekee jira

Shanaffaa, imaammatichi dhimma yakkaa irratti adeemsi murtiin ittiin kennamu namoota qulqulluu balleessitoota irraa sirnaan adda baasuun, balleessaa ta'anii yeroo argaman adabbiin balleessaa raawwatan waliin walgitu itti murteessuu, balleessaa raawwataniif itti gafaatamummaa fudhachuu isaanii mirkaneessuu fi rakkolee yakkaan dhalatan dhabamsiisuun nagaa buusuu akka ta'e ibsee jira.

Jahaffaa, murtiwwan sirna haqa yakkaa keessatti kennaman kamiyyuu haala yakka ittisu danda'uun, mirga namoota hunda kabachiisuu fi nagaa fi tasgabbii biyyaa fi uummataa haala mirkaneessuu ta'uu akka qaban addeessee jira. Kunis yakka ittisu, mirga namaa kabachisu, nagaa fi tasgabbii biyyaa fi uummata kabachiisuu yeroo murtiin murta'uu dhimmoota irratti xiyyefatamuun qaban ta'uu agarsiisa.

Torbaffaa, sirni haqa yakkaa haala uummata hirmaachisu fi qindoominaa fi tumsa qaamoolee garaagaraa mirkaneesseen hojiirra kan oolu ta'uusaa ibsee jira. Kunis hojiwwan sirna haqa yakkaa keessatti hojjetaman milkeessuu keessatti hirmannaan uummataa, tumsii fi qindoominni abbootii hirtaa murteessaa akka ta'e agarsiisa.

Saddeetaffaa sirni haqa yakkaa haala mirga namoota yakkaan miidhaan irra gahe kabachiisuu fi haaloota addaa namoonni kunniin keessatti argaman yaada keessa galchuudhaan kan ijaaramu ta'uu ibsamee jira. Kunis imaammatichi namoota yakkaan miidhaan irra gaheef xiyyeffannaa kunnuu isaa agarsiisa.

Xumura irratti imaammanni haqa yakka RDFI hojiileen sirna haqa yakkaa keessatti hojjetaman fedhii fi haalooni adda dargaggoota yakka raawwatan, daa'imman yakkaan miidhaman, dubbartoota yakka raawwatanii balleessaa jedhamanii yookin yakkaan miidhaman, naamoota qaamni isaanii miidhame fi qamoota hawaasaa biroo hawaasa keessatti yakkaaf saaxilamanii xiyyeffannaa maluuf argachuu isaanii akka mirkaneessutti ta'uu akka qaban ibsee jira. Kunis imaammanni kun qaamolee hawaasaa kanneeniif xiyyeffannaa kennuu isaa namatti mul'isa.

1.4 Dhimmoota Ijoo Tarkaanfiin Tarsiimoowaa fi Fooyya'iinsi Irratti Taasifamu⁴³

Imaammanni tokko rakkoo hiikuudhaaf dhimmoota ijoo fooyya'iinsi irratti taasifamuu qabu adda baasu qaba. Bu'uruma kanaan imaammanni haqa yakkaa RDFI kaayyoolee fi galmoota kaa'ate hojiirra oolchuudhaaf dhimmoota jijiiramni irratti taasifamuu qabuu fi tarkaanfiawan tarsiimoowaa irratti fudhatamuu qabu gurguddoon Shan adda baasee jira. Dhimmoonni kunis tarsiimoo ittisa yakkaa biyyaaleessaa bocuu fi hojii irra oolchuu; Adeemsa qorannaak yakkaa fi kensiinsa tajaajila abbaa alangaa fooyyeessuu; bu'aa qabeessummaa fi haqummaa adeemsa haqa yakkaa fooyyeesuu; bu'aa qabeessummaa bulchiinsaa fi raawwii adabbiilee yakkaa fooyyeessuu fi guddisuu ; akkasumas hojimaata sirni haqa yakkaa namoota miidhaan yakkaan irra gahe, ragaalee namsaa, qaamolee hawaasaa garaagaraa yakkaaf saaxilamoo ta'anii fi dargaggoota yakka raawwatan ittiin qabu fi keessumeessuu fooyyeessuu kanneen jedhamaniidha.

Akka waliigalaatti Imaammatichi yakka ittisu, qorannaak yakkaa fi tajaajila abbaa alangummaa, bu'aa qabeessummaa fi haqummaa deemsaa falmii yakkaa, bulchiinsaa fi adabbi raawwachisuu, miidhamtoota yakkaa, ragaa baatoota, qaamolee hawaasaa yakkaaf saaxilamoo ta'an fi dargaggoota yakka raawwatan irratti xiyyeffachuun fooyya'iinsa taasifamu qabu akeekaa jira.

⁴³ Imaammata haqa yakkaa RDFI mata duree 1.5 , fuula 4

1.5 Daangaa Raawwatiinsaa fi Qaama Imaammaticha Raawwachisuu

Imaammanni sirna haqa yakkaa daangaa raawwatiinsaa fi itti gaafatatumummaa qaamni imaammaticha raawwachisu qabu ibsee jira. Daangaa raawwatiinsaa ilaalchisee imaammatichi dhimmoota yakkaa hundaa fi qaamolee sirna haqa yakkaa keessatti hirmaanna qaban irratti raawwatiinsa qaba. Imaammatichi qaama imaammaticha haala bu'aa qabeessa ta'een akka raawwatamu itti gaafatatumummaa qabu kaa'ee jira. Bu'uruma kanaan Ministeerri haqaa duraanii (Abbaa Alangaa Waliigalaa) aangoo fi itti gaafatatumummaa qaamoolee dhimmi ilaalu qindeessuu, gaggeessuu fi sadarkaa raawwii imaammaticha hordofuun qaama dhimmi isaa ilaallatuuf gabaasa gochuu qaba. Kana malees, imaammatichi dirqama qaamoolee fi dhaabbileen haqaa federaalaa fi naannoo dhimmi isaan ilaallatu qaban irraa kaa'ee jira. Qaamooleen kunniin kallattiiwwan imaammaticha keessatti teechifaman, tarsiimoowwanii fi sagantawwan imaammaticha irraa maddan akkasumas imaammaticha ka'uumsa godhachuudhaan seeroota haaraa tumaman yookiin seeroota gara fuuladuraatti fooyya'aniin itti gaafatatumummaa dhuunfadhaan yookin waliin kennamuuf sirnaan raawwachuuf dirqama akka qaban imaammatichi ibsee jira.

Itti dabaluun, itti gaafatatumummaan imaammata haqa yakkaa RDFI raawwachiisuu yookin hojiirra oolchuu seeraan deeggaramee jira. Bu'uuruma kanaan aangoon imaammata haqa yakkaa raawwachiisuu Mana Hojii Abbaa Alangaa Waliigala Federaalaa fi Mana Hojii Abbaa Alangaa Naannoo Oromiyaatiif labsiidhaan kennameefii jira.⁴⁴

Gaaffilee Marii

1. Kaayyoolee imaammata haqa yakkaa afur tarreessuun xiinxalaa!
 2. Galmoota imaammata haqa yakka keessaa afur ibsaa!
 3. Qajeeltoowwanii fi tarsiimoowwan imaammanni haqa yakkaa irratti hundaa'u keessaa
4 (afur) filachuun irratti mari'adhaa!

⁴⁴ Manni Hojii Abbaa Alangaa Waliigala Federaalaa bu'uura labsii isa hundeesseen 943/2008 kwt.6(1)tiin aangoor "የወንጀል ፍቃድ ጥለስ የሚሸጠውን እና ስራ በማተበበር የወንጀል፣ ስዕም የሚተገናውን ቅንጫሪ ተና የሰነድ በረጋግጣል፣ የከታተላለ የሚገባውን፣ "qaamooolee dhimmi isa ilaallatu qindeessuun imaammata haqa yakka qopheessuu, hojiirra ooluu isaa qindeessuu, hordofuu fi mirkaneessuu akka qabu tumamee jira. Manni Hojii Abbaa Alangaa Waliigala Oromiyaa bu'uura labsii isa hundeesse labii lakk.214/2011 kwt.7 (2) tiin aaangoon imaammata sirna haqa yakkaa biyyalessaa hojiirra oolchuu, hojiirra akka oolu ni taasisuu fi qaama dhimmi ilaalu waliin hojjechuu kennameefii jira.

Kutaa Lama: Yakka Ittissuu

2.1. Waliigala

Dhimmoota imaammanni haqa yakkaa RDFI irratti xiyyeefatu keessaa tokko yakka ittisuudha. Imaammatichi yakki jirenya nama dhuunfaa fi waliinii irratti dhiibbaa umuudhaan qabeenya namaa fi misooma irratti miidhaa geessisaa akka jiru ibsee jira. Kana malees, yakki hojii ijaarsa sirna dimokiraasii fi bulchiinsa gaarii, nagaa fi tasgabbiin akka hin mirkanoofnee fi misoomni akka hin dhugoomine gochuu keessatti gahee akka qabu ibsee jira. Waan kana ta'eef, imaammatichi sirna yakki ittiin ittifamu diriirsun murteessaa akka ta'e akeekee jira. Bulchiinsaa fi ijaarsa sirna dimokiraasii itti fufsiisuuf akka gargaaru dhimmoota yakkaaf ka'uumsa ta'anii fi tooftaalee yakki ittiin ittifamu irratti qorannooo itti fuufiinsaan kan gaggeeffamu ta'u imaammatichi akeekee jira. Tarsiimoowwan yakki ittiin ittifamuu fi sadarkaa biyyaati qophaa'u facaatii, saxilimummaa fi yaaddoo yakkaa hir'isuu fi ijaarama hawaasaa sadarkaa sadarkaan jiran bu'uura godhachuun ta'uu akka qaban ibsamee jira. Tarsiimoowwan sadarkaa raawwii hojiilee yakka ittissuuf qophaa'anii hojiirra ooluuf qophaa'an bu'aa qabeessummaa qorachuu, hordofuu fi gamaaggamuuf kan gargaraan ta'uu akka qaban ibsamee jira.⁴⁵

Imaammatichi kutaa yakka ittissuu jalatti gahee qaamooleen addaa addaa yakka ittissuu keessatti qaban, yakkaa fi miidhaa yakkaa too'achuu fi gamaaggamuu, akkaataa odefannoona sirna haqa yakkaa itti qabamuun wal-qabatee kallattii kaa'ee jira. Kallattiwwan kutaa kana jalatti kaa'aman mata dureewwan itti aanaan jalatti kan ilaallu ta'a.

2.2. Gahee Ministeera Haqaa (Abbaan Alangaa Waliigalaa)

Imaammata qopheessuu fi hojiirra oolchuu keessatti gaheen abbootii hirtaa (policy actors) murteessaa akka ta'e hog-barruuleen imaammata irratti barreeffaman ni ibsu. Qaamoolee imaammanni akka hojiirra oolu taasiisan keessaa tokko Abbaan Alangaati. Haaluma kanaan Imaammanni haqa yakkaa RDFI Abbaan Alangaa Waliigalaa Federaalaa yakka ittissuu ilaachisee sadarkaa biyyaaleessatti gama hoogganuu fi qindeessuutiin gaheewan qabu tarreesee jira. Isaanis, taarsiimoon yakka ittissuu bu'aa qabeessa ta'e akka qophaa'u haala mijeessuu, tooftaalee hojimaata qindoominaa qaamoolee dhimmi isaa ilaallatu waliin qopheessuu, odefannoowwan, qo'annoo fi qorannoo fi meeshaalee yakka ittissuuf oolan qaama dhimmi isaa ilaallatu waliin ta'uun mijeessuu, yakka ittisuu fi bu'awan qo'annoo fi qorannoo qaamoolee garaagaraan hojjetan kaayyoolee seera yakkaa galmaan gahuuf

⁴⁵ Yakka ittissuu ilaachisee kallattii waliigalaa Imaammatichaan kaa'ame , fuula 5

gargaaran funaanuu fi kurfeessuuun qaama dhimmi ilaallatuuf rabsuu kanneen jedhanii gahee abbaa alangaa waliigalaa akka ta'e ibsamee jira.

Kallattiwwan kanneen seeraan deeggaramuu qabu. Gaheen Manni Hojii Abbaan Alangaa Waliigala Federaalaa yakka ittisuu keessatti qabu seeraan deeggarmuu fi dhiisuu isaa labsii Mana Hojii Abbaa Alangaa Waliigala Federaalaa hundeessuuf labsame labsii lak.943/2008 ilaalamee jira. Labsichi manni hojii kun aangoo fi hojii imaammata haqa yakkaa qopheessuu, erga ragga'ee booda qaamolee Imaammaticha hojiirra oolchan qindeessuu, hojiira oolma imaammatichaa hordofuu fi mirkaneessuu akka qabu bifa waliigalatiin ibsee jira. Haa ta'u malee, labsiin Mana Hojii Abbaa Alangaa Waliigala Oromiyaa hundeessuuf bahe labsiin lak.214/2011 kallattii imaammatich yakkaa ittisuun walqabatee akeekaa muraasa ifatti tumee jira. Bu'uruma kanaan manni hojichaa qaama dhimmi ilaallatu waliin haala tarsiimoon ittisa yakkaa naannicha keessatti hojiirra itti oolu akka mijeessu; qindeessu fi hojiirra oolmaa isaa hordofu labsii lakk 214/2011 kwt 7(3) tiin aangeefamee jira.

2.3. Gahee Dhaabbilee Poolisii fi Humna Tikaa Biyyalessaa

Qaamoleen imaammata haqa yakkaa RDFI hojiirra oolchuuf gahee qaban isaan biroo poolisii fi humna tika biyyalessaati. Qaamoleen kunniin nagaa fi tasgabbi mirkaneessuu, yakka ittisuu fi too'achuun walqabatee gahee fi hirmaannaan isaanii baayyee ol-aanaadha. Bu'uruma kanaan imaammanni haqa yakkaa RDFI yakka ittisuun wal qabatee gahee isaan qaban ibsee jira.Qaamolee kunniin keessattuu tarsiimoo fi tooftaalee yakki ittiin ittifamu qorachuu fi qopheessuu, raawwachuu fi raawwachiisuu, bu'a qabeessummaa isaanii gamaaggamuu fi tarkaanfii sirreffamaa fudhachuu keessatti shoora ol-aanaa kan qaban ta'u ibsamee jira. Gaheen isaanii kunis tarsiimoo, seeroota, sagantaalee, qajeelfamootaa fi hojimaata biroo fuula duratti bahan keessatti ifatti teechifamuu isaanii mirkaneessuun barbaachisaa akka ta'e imaammatichi akeekaa jira.

2.4. Yakka Ittisuun Walqabatee Qaamolee Biroo Qindeessuu

Imaammatichi yakka ittisuun walqabatee qaamolee biroo qindeessuuf qaama itti gaafatamummaa qabu adda baasee kaa'ee jira.⁴⁶ Dhaabbileen mootummaa federaalaa fi naannoolee rogummaa qaban yakka ittisuun walqabatee itti gaafatamummaa waliinii akka qaban ibsamee jira. Sadarkaa federaalaatti Abbaan Alangaa Waliigala Federaalaa sosoochii qaamolee rogummaa qabanii hawaasa, dhaabbilee dhuunfaa fi idil-addunyaa waliin qindeessuuuf itti gaafatamummaa akka qabu ibsamee jira. Sadarkaa naannootti yakka ittisuun

⁴⁶ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 2.4 jalatti akekame, 2003, A. H.I fuula 7

walqabatee Manni Hojii Abbaan Alangaa Waliigala Naannoolee qaamolee dhimmi isaa ilaallatu qindeessuuf itti gaafatamummaa kan qaban ta'uu ibsamee jira. Bu'uruma kanaan Manni Hojii Abbaa Alangaa Waliigala Oromiyaa aangoo fi hojii qaama dhimmi ilaallatu waliin haala tarsiimoon ittisa yakkaa naannicha keessatti hojiirra itti oolu mijeessu; qindeessu fi hojiirra oolmaa isaa hordofu kan qabu ta'uu labsii lakk 214/2011 kwt 7(3) tii tumamee jira.

2.5. Yakkaa fi Miidhaa Yakkaa Too'achuu fi Gamaggamuu

Imaammatichi safartuwwan bu'aa qabeesummaa tarsiimoowwanii fi karoorawwan yakka ittissuu fi hir'isuuf qophaa'an kaa'ee jira. Imaammatichi bu'aa qabeessumaan tarsiimoowwanii fi karoorawwaan yakka ittissuu baayina yakkoota qaamolee haqaa dhimmi ilaallatuuf gabaafaman keessattuu tarsiimoo fi karoora qopha'ee keessatti gosoota fi baayina yakkootaa hir'isuuf jedhamee akka kaayyootti qabaman, qorannoo sadarkaa miidhaa yakki dhaqqabsiise beekuuf taasifamee fi yaada uummanni miidhaa yakkaa irraa eegamuu irratti qabu yookin sadarkaa yaaddoo uummanni yakka irratti qabuun safaramuu akka qabu ibsee jira.⁴⁷

2.6. Odeeffannoo Sirna Haqa Yakkaa Qabachuu

Rakkoo sirna haqa yakkaa biyya keenyaa keessaa tokko sirna odeeffannoo dhabuudha. Waan kana ta'eef, imaammanni haqa yakkaa RDFI sirna odeeffannoo haqa yakkaa bu'aa qabeessa ta'e diriirsuun murteessaa akka ta'e akeekee jira.⁴⁸ Bu'uruma kanaan imaammatichi sirna odeeffannoo haqa yakkaa ilaalchisee kallattii itti aanu kaa'ee jira. Odeeffannoowwan sirna haqa yakkaa keessatti argamanii fi murtiiwwan bu'aa qabeessa ta'e murteessuuf gargaaran funaanuu fi bifa istaastikisiitiin gurmeessuun barbaachisaa waan kana ta'eef, sirni odeeffannoo sirna haqaa yakkaa ittiin walitti qabamu, xiinxalamu, kuufamu, gurmaa'u, ittiin tamsa'u fi uummataaf dhaqqabamaa ta'u diriiruu akka qabu ibsamee jira. Kana malees, Qaamoleen Haqaa Federaalaa fi Naannoolee hojii kana haala walfakkaataa fi itti fufiinsa qabuun hojjechuuf humna barbaachisu horachuu akka qaban akeekee jira. Ministeerri haqaa immoo hojii odeeffannoo sirna haqaa sadarkaa sadarkaan jiru deeggaruu fi modeela odeeffannoo ittiin walitti qabamu qopheessuu akka qabu ibsamee jira. Bu'uruma kanaan Manni Hojii Abbaa Alangaa Waliigala Federaalaa aangoo fi hojii sirna odeeffannoo haqa yakkaa walitti qabu, kurfeessuu, xiinxaluu fi tamsasu diriirsuu fi hojiirra oolchuu kan qabu ta'uu labsii lakk. 943/2008 kwt. 6(9) (b) tiin aangeeffamee jira.

⁴⁷ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 2.5 jalatti akekame, 2003, A. H.I fuula 7

⁴⁸ Seensa imaammata RDFI, 2003, fuula III.

Gaaffilee Marii

1. Sirna haqaa keessa moodeloonni lama “Due process and crime control model” kan jiran akka ta’e beekamaadha. Imaammanni haqa yakkaa RDFI moodela kam bu’uura godhate jettanii yaaduu? Maaliif?
2. Imaammanni haqa yakkaa RDFI seeroonni baha kallattiwwan imaammaticha keessatti kaa’aman hammachuu akka qaban kutaa torbaffaa jalatti ibsee jira. Kana malees, imaammanni kun gahee qaamooleen haqaa yakka ittisuu keessatti qaban akeekee jira. Kallattiwwan kanneen labsii Mana Hojii Abbaa Alangaa Waliigala Federaalaa hundessuuf bahe lakk. 943/2008, labsii Mana Hojii Abbaa Alangaa Waliigala Naannoo Oromiyaa hundeessuuf bahe lakk 214/2011 keessatti hammatamuu fi dhiisuu isaanii labsiilee kanneen dubbisuun adda baasaa!
3. Rakkoolee bulchiinsa sirna haqa yakkaa biyya keenya keessatti mul’atan keessaa tokko hojii yakka ittisuu qoranna irratti kan hin hundoofne ta’uu fi tarsiimoo yakki ittiin ittifamu dhabuu akka ta’e imaammanni haqa yakkaa RDFI ibsee jira.
 - a) Gama yakka ittisuutiin kallattiwwan imaammatichi kaa’e kaasuun irratti mari’adhaa!
 - b) Kallattiwwan kanneen hojiirra oolchuu keessatti gaheen Manneen Murtii, fi Waajjiiraalee Abbaa Alangaa Waliigalaa, Waajjiraalee Poolisii sadarkaa sadarkaan jiranii akkasumas akka abbaa alangaa yookin abbaa seeraatti gaheen keessan maal akka ta’e tarreessaa!

Kutaa Sadi: Adeemsa Qorannaa Yakkaa fi Kenniinsa Tajaajila Abbaa Alangaa Fooyyeessuu

Seensa

Kutaa sadaffaa jalatti imaammanni haqa yakkaa RDFI waa'ee adeemsa qorannaa yakkaa fi kenniinsa tajaajila abbaa alangaa fooyyeessuu ilaalchisee kallattii kaa'ee jira. Kutaa kana jalatti waa'ee seera yakkaa raawwachiisuu, hirmaanna uummataa gabbisuu, dandeettii raawwachiistummaa abbootii alangaa fi qorattoota yakkaa qaruu, gahee isaan qorannaa yakkaa keessatti qaban, kaayyoo qorannaa yakkaa, sirna qorannaa yakkaa bu'aa qabeessaa fi si'aayina qabu uumuu, yeroo turtii hojii qorannaa fi himanna yakkaa, tooftaalee too'anna qorannaa yakkaa fi tajaajila abbaa alangaa irratti taasifamu, qorannaa yakkaa addaan kutuu, galmeey qorannaa yakkaa irratti murtiwwan kennaman, dhimmoota yakkaa irratti himanna dhiyeessuu dhiisuu ilaalchisee murtiwwan murta'an, faayidaa uummataaf jecha dhimmoota himannaan irratti hin hundoofne, faayidaa uummataaf jecha dhimmoota yakkaa himannaan irratti hin hundoofne, dhimmoota yakkaa dursi kennamuufii qaban ilaalchisee kallattii kaa'ee jira.

Kana malees, imaammatichi waa'ee seerummaa ragaa fi ragaa funaanuu, olkaa'u fi itti fayyadamuu, tooftalee qorannaa addaa, qorannaa duraa, ragaa baatootaaf eegumsaa taasiisuu, bulchiinsa cira, mirga wabii fi tumsa idil-aadunyaa wal-qabatee kallattii hordofamuu qabu kaa'ee jira. Mata dureewwan itti aanaan jalatti kallattii kanneen kan ilaallu ta'a.

3.1. Seera Yakkaa Raawwachiisuu

Seera yakkaa raawwachisuun qaama yakka ittisuу keessa tokko akka ta'e ibsamee jira. Seera yakkaa raawwachiisuu yakkoota qorachuu fi hordofuu, eeruu yakkoota raawwatamanii fudhachuu, yakka qorachuu, himanna hundeessuu adeemsa falmii fi murtii kennuu, adabbii raawwachiisuu hamma sirreffama hawaasatti makuutti adeemsa jiru kan hammatuudha.⁴⁹

Hojiin seeraa yakkaa raawwachisuu bu'aa qabeessa akka ta'u hirmaanna uummataa gabbisuu fi sirna hirmaanna uummataa jajjabeessuu fi cimsuu diriirsuun hojiirra ooluu akka qabu imaammatichaan akeekamee jira.⁵⁰

Kana malees, imaammatichi ol-aantummaa seeraa fi mirgoota namoomaa kabachiisuuf qaama qorannaa yakkaa fi abbaa alangaa gahuumsa qabu, leenjii fudhate fi sirnaan gurmaa'e

⁴⁹ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.1 jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 8

⁵⁰ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.2 jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 8

jiraachuu akka qabu ibsa. Bu'uuruma kanaan leenjii beekumsa ogummaa, dandeettii fi naamusa qorattoota yakkaa fi abbootii alangaa cimsu itti fayyadama teknoolojii, yakkoota walxaxaa fi ciccimaa irratti kennamuu akka qabu, meeshaalee qorannaayakkaa hammayyaa hojii sirnaan isaan hojjechiisu guutamuu qabuu fi hojii qorannaayakkaa bu'aa qabeessaa akka ta'uu fi hojii isaanii sirnaan akka hojjetan gochuuf seeroonni fooyya'uu fi wixineeffamu akka qaban akeekamee jira.⁵¹

3.2. Kaayyoo fi Qajeeltoo Qorannaayakkaa

Imaammanni haqa yakkaa kaayyoo qorannaayakkaa, hojiiwwan qorannaayakkaa keessatti hojjetamuu qaban, qajeeltoowwan adeemsi qorannaayakkaa ittiin qajeelfamuu qabu fi dhimmoota qorannaan yakkaa irratti gaggeefamuu qaban, gahee qorattoota yakkaa fi abbootii alangaa ilaachisee kallattii kaa'ee jira. Bu'uuruma kanaan dhimmoonni qorannaan yakkaa irratti gaggeeffamuu, kaayyoon qorannaayakkaa, hojileen qorannaayakkaa (odeffannoo yookin ragaa barbaaduu, argachuu, xiinxaaluu, gurmeessuu, olkaa'uu, kaayyoo barbaadamuuf qopheesssuu yookin qaama dhimmi isaa ilaallatuuf kennuu) fi qajeeltoowwan adeemsi qorannaayakkaa ittiin qajeelfamuu (ol-aantummaa seeraa, haqummaa, iftoomin, gaafatamummaa, nagaa fi tasgabbii uummataaf dursa kennuu dhimmotaa fi haalootaa akkasumas eeruudhaaf deebii wayitawaa kennuu, ragaa qabatamaa fayyadamuun murtii madalawaa murteessuu), seerota qorannaayakkaa bu'aa qabeessa taasiisuuf tumaman yookin fooyya'an fi qajeelfamota hojiiwwan qorattoota yakkaa fi abbootii alangaa murteessuuuf tumaman keessatti hammatamuu akka qaban akeekhee jira.⁵² Dabalataan, imaammatichi gaheen qorattoota yakkaa fi abbootii alangaa qorannaayakkaa keessatti qaban akekuun gaheen kun seeraa fi qajeelfamota gara fuuladuratti tumaman keessatti hammatamuu akka qabu ibsee jira.⁵³ Bu'urma kanaan Labsiin Mana Hojii Abbaa Alangaa Waliigala Federalaa fi Oromiyaa hundeesse labsii lakk.943/2008 fi 214/2011 gahee manni hojii abbaa alangaa yakka qorachuu keessatti tumanii jiru.

⁵¹ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.3 jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 9

⁵² Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.4 jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 10

⁵³ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.5 jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 10 fi 11

Haaluma Kanaan Manni Hojii Abbaa Alangaa Waliigala Oromiyaa seerota biraatiin aangoon Poolisiif kennname akkuma eegametti ta'ee, dhimmoota yakkaa aangoo Mana Murtii Naannichaa ta'an, akkasumas dantaa mootummaa fi ummata Naannichaatiin walqabatee Magaalaa Finfinnee keessatti raawwataman irratti barbaachisaa ta'ee bakka argametti qorannoon yakkaa akka jalqabamu akka taasisisu, qoranno yakkaa gaggeeffamu hoogganu; hordofu; faayidaa ummataa bu'uura godhachuun yookiin dhimmichi yakkaan kan hin gaafachiisne ta'uun ifatti yammuu beekkame qorannoon jalqabame akka addaan citu yookiin qorannoon yakkaa addaan citee ture akka itti fufu akka taasiisu labsii lakk.214/2011tiin aangeeffamee jira. Bifuma walfakkaatuun,Manni Hojii Abbaa Alangaa Waliigala Federaalaa dhimmoota yakkaa aangoo mana murtii Federalaa ta'an irratti aangoo kana qabau ta'uu labsii lakk 943/2008tiin aangeeffamee jira. Itti dabaluun, manni hojii kun qorannaan yakkaa akkaataa seerri jedhutti raawwatamu isaa kan mirkaneessuu fi ajaja kennuu akka danda'uu aangeeffamee jira. Kana malees, Manni Hojii Abbaa Alangaa Waliigala Oromiyaa yakkoota ciccimoo yookiin yakkoota malaammaltummaa yookin yakkoota dantaa ummataa fi mootummaa ta'an yookin yakka taaksii irratti raawwatamu poolisii waliin akka qoratu, barbaachisaa ta'ee yoo argame yakkoota biroos Poolisii waliin akka qoratu fi raawwiin isaa dambii bahuun kan murtaa'u ta'uu labsii lakk. 214/2011tiin tumamee jira. Kunis abbaan alangaa mana hojichaa bakka bu'uun qoranna yakkaa keessatti gahee kan qabu ta'uu isaa namatti agarsiisa.

Dhuma irratti, qoranna yakkaan wal-qabatee imaammatichi sirna qoranna yakkaa bu'a qabeessaa fi si'aa'ina qabu diriirsuun barbaachisaa akka ta'e⁵⁴, yeroo qorannaan yakkaa itti xumuramuu fi himannaan yakkaa itti dhihaatu seera keessatti tumamuu akka qabu⁵⁵, sirni to'annaa hojii qoranna fi tajaajila abbaa alangaa fooyyaa'uu yookin cimuu akka qabu⁵⁶ fi haala qorannaan yakkaa addaan citu ibsuun seeraan tumamuu akka qabu akeekee jira.⁵⁷

3.3 Galmee Qoranno Irratti Murtii Kennuu

Imaammanni haqa yakkaa RDFI himanna yakkaa ilaalchisee murtiiwwan galmee qoranna yakkaa irratti kennaman, dhimmoota yakkaa irratti himanna dhiyeessuu dhiisuu ilaalchisee murtiiwwan murta'an, faayidaa uummataaf jecha dhimmoota himannaan irratti hin hundoofne, faayidaa uummataaf jecha dhimmoota yakkaa himannaan irratti hundaa'u, dhimmoota yakkaa dursi kennamuufii qaban fi waa'ee aangoo addaa abbaan alangaa

⁵⁴ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.6 jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 11

⁵⁵ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.7 jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 12

⁵⁶ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.8 jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 12

⁵⁷ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.9 jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 12 fi 13

yakkoota nageenyaa fi tasgabbii uummataa irratti miidhaa geessisan irratti qabu ilaachisee kallattiiwwan hordofamuu qaban kaa'ee jira.

Murtiiwwan gal mee qoranna yakkaa irratti murtaa'uu ilaachisee aangoon gal mee qoranna yakkaa irratti murtii kennuu fi himanna yakkaa mana murtii aangoo qabutti dhiyeessuu kan abbaa alangaa qofa akka ta'e, abbaan alangaa himanna hundeessuu yookin hundeessuu yeroo dhiisuu ragaan gaha fi faayidaan uummataa jiraachuu isaa mirkanneefachuu akka qabu ibsmee jira.⁵⁸ Kallattiin kunis labsii Mana Hojii Abbaa Alangaa Waliigala Federalaa fi Oromiyaa hundeesee keessatti tumamee jira. Bu'uruma kanaan Manni Hojii Abbaa Alangaa gal mee qoranno yakkaa irratti bu'uura seeraatiin murtii akka kennu; mootummaa bakka bu'ee himata akka hundeessu; falmii akka gaggeessu; faayidaa ummataaf barbaachisaa ta'ee yoo argame himata akk kaasu; himata ka'e akka itti fufu akka taasisu aangeeffamee jira.⁵⁹

Imaammatichi himanna dhiyeessuu dhiisuu walqabatee qabxiileen abbaa alangaa akka ka'uumsatti fayyadamee himanna hundeessuu dhiisu fi seera keessatti hammatamuu qaban tarreesse jira. Fakkeenyaaf, ragaan himatamaa balleessaa taasisu jiraachuu dhabuu, bakka himatamaan hin jirretti falmii gaggeeffamuu kan hin dandeenye yoo ta'ee, mirga addaa himatamaan qabu ka'uu dhabuu, himatamaan du'uu fi kkf yoo jiraate abbaan alangaa himanna hundeessuu dhiisuu akka danda'uu fi qabxiileen kuniin seeraa keessatti hammatamuu akka qaban ibsamee jira.⁶⁰

Kana malees, imaammatichi faayidaa ummataaf jecha dhimmoota himannaan yakkaa irratti hin hundoofnee fi ulaagaalee qabachuu qaban tarreessuun seeraa deemsa falmii yakkaa fi qajeelfama abbaan alangaa waliigala baasu keessatti hammatamuu akka qaban akeekee jira. Bu'uruma kanaan ragaa gahaan shakkamaa balleessaa taasisuu danda'u yoo jiraatellee himanni dhiyaatu faayidaa uummataa kan hin eegsifne ta'uun isaa yommuu mirkanaa'u abbaan alangaa ajaja hoogganuu isaa ol'aanaatiin himata dhiheessuu dhiisuu ni danda'a. Fakkeenyaaf, abbaan alangaa shakkamaan sababa umriin isaa dulloomeef yookin dhukkuba fayyuu hin dandeenyeen qabameef dhimma isaa mana murtiitti hordofuu kan hin dandeenye yoo ta'e, himata dhiheessuun maatii yookin hawaasa irratti dhiibbaa madaalawaa hin taane kan hordofsiisu yoo ta'e, yakki raawwatame salphaa fi miidhaan gahe giddu galeessa yoo ta'ee fi shakkamaan gochi inni raawwate amala yakkaa hin qabu yaada jedhuun hubanna

⁵⁸ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.10 jalatti akekame, 2003, A. H.I fuula 13

⁵⁹ Labsii lakk 943/2008 kwt .6(3) (C), labsii lakk. 214/2011 kwt 7(26)

⁶⁰ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.11 jalatti akekame, 2003, A. H.I fuula 14

guutuu dhabuun kan raawwate yoo ta'e fi sababoota kkf irratti hundaa'udhan faayidaa ummataatiif jecha himanna hundeessuu dhiisuu akka danda'u aangeeffamee jira.⁶¹

Gama biraatiin, imaammanni haqa yakkaa faayidaa ummataaf jecha himannaan yakkaa hundeessuu walqabatee abbaan alangaa namoota yakka sanyii namaa balleessuu, murtii mana murtii malee du'aan nama adabuu, humna fayyadamuun nama dhoksuu yookin reebicha garajabeenyummaa raawwatan irratti himanna dhiyeessuu akka qabu ibsee jira. Dabalataan, qaamoleen haqaa tumaalee seera fi hojimaata abbaan alangaa dirqama isaa akka hin baanee taasiisan sirna haqa keessa jiraachuu dhiisuu mirkaneessuuf itti gaafatatummaa akka qaban akeekee jira.⁶²

Dhuma irratti, imaammatichi yakkota dursii kennamuufii qabuu fi aangoo addaa abbaa alangaa waliigalaa wal-qabatee kallattii akeekee jira. Haaluma kanaan, yakkota heera fi sirna heeraa irratti raawwaman, yakka shororkeessummaa, malaammaltummaa, garee gurmaa'een raawwatamuu, yakkota daa'immannii fi dubartoota irratti raawwatamuuf dursi kennamee himannaan hundaa'uu akka qabuu fi abbaan alangaa waliigala immoo qajeelfamni hojiin kun ittiin qajeelfamu qoranno irratti hundaa'e diriirsuu akka qabu ibsee jira.⁶³ Aangoor addaa ilaachisee imaammatichi abbaan alangaa waliigalaa qorannaawaan, himannaawwan fi deemsa falmii yakka heeraa fi sirna heeraa, shororkeessummaa, biyya ganuu, ajeecha cimaa, malaammaltummaa fi yakkota ciccimaa kkf wal-qabatan ilaachisee akka hordofuu fi akka barbaachisummaa isaati qaama dhimmi isa ilaallatuuf qajeelfamaa fi ajaja akka kenu aangeessee jira. Dabalataan, abbaan alangaa waliigalaa galmeeyakkota sirna heeraa yookin nageenyaa dhimma hajaa alaa fi rayyaa biyyaa irratti raawwataman, yakkota seera idil-addunyaa cabsuun raawwataman, shororkeessummaa yookin saamicha cimaa qorachuun murtii rogummaa qabu murteessuu, himanna qopheessuu fi mana murtii aangoo qabutti shakkamtoota irratti himanna dhiyeessuun falmuu akka danda'uu aangeeffamee jira. Aangoon addaa abbaa alangaa waliigalaatiif kennamee akkuma jiruti ta'ee, dhimmoota yakkaa biroo ilaachisee abbootiin alangaa sadarkaa sadarkaan jiran itti gaafatatummaa akka qabatan sirni kan diriiruu ta'uu ibsamee jira.⁶⁴

⁶¹ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.12 jalatti akekame, 2003, A. H.I fuula 14 fi 15

⁶² Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.13 jalatti akekame, 2003, A. H.I fuula 16

⁶³ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.14 jalatti akekame, 2003, A. H.I fuula 16

⁶⁴ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.15 jalatti akekame, 2003, A. H.I fuula 16 fi 17

Gaaffilee Marii

1. Qajetoowwan qorannaan yakkaa irratti hundaa'uu qabu tarreessuun ibsa itti kenna.
2. Labsii Mana Hojii Abbaa Alangaa Waliigalaa Oromiyaa hundeessuuf bahe keewwata 7(8) fi (26) jalatti “Galmee qorannoo yakkaa irratti bu'uura seeraatiin murtii ni kenna; mootummaa bakka bu'ee himata ni hundeessa; falmii ni gaggeessa; faayidaa uummataaf barbaachisaa ta'ee yoo argame himata ni kaasa; himata ka'e akka itti fufu ni taasisa” jedhu faana kallattii imaammata kanaa faayidaa ummataaf jecha dhimmoota himannaan yakkaa irratti hin hundoofne jedhu faana akkamiin ilaaltu?

3.4.Ragaa Seera Qabeessa, Ragaa Funaanuu, Olkaa'uu fi Itti Fayyadamuu

Mata duree kana jalatti imaammanni haqa yakkaa ragaa seera qabeessaa funaanuu⁶⁵, shakkamaa qabuu, hidhuu fi sakatta'iinsa taasiisuu⁶⁶, qabeenya bu'aa yakkaa ta'e uguruu fi dhaaluu⁶⁷ ilaalchisee kallattii kaa'ee jira.

Ragaaleen karaa seera qabeessa ta'een funaanamuu qabu. Ragaaleen seera cabsuun funaanaman mana murtiitti yeroo dhiyaatan fudhatama hin qaban jedhamee seera rogummaa qabu keessatti tumamuu qaba. Kan hayyamamus yoo ta'e seera deemsa falmii yakkaa keessatti tumamuu qaba.

Nageenya fi tasgabbii biyyaa fi uummataa, bilisummaa fi mirgoonni namootaa gochoota yakkaatiin akka hin sarbamne ittisuuf nama yakkaan shakkame seeratti dhiyeessuun murtii haqa qabeessa murteessuuf ragaa gargaaru funaanuuf jecha karaa seerri rogumma qabu hayyamuun shakkamaa qabuu, hidhuu fi qaama, manaa fi qabeenya sakatta'uun akka danda'amu heerri fi waliigalteewan biyyi keenya raggaasifte ni ibsu. Bu'uruma kanaan qoranna bu'aa qabeesa ta'e gaggeessuun murtii haqa qabeessa ta'e akka murtaa'u gochuuf dhimmoonni ijoo seera deemsa falmii yakkaa keessatti hammatamuu qaban imaammatichaan ibsamani jiru. Qorataan yakkaa fi abbaan alangaa haalli ariifachiisaa yookin dirqisiisaan yoo isaan mudate yookin yakka harkaa fi harkaa yoo ta'e malee, ajaja mana murtii malee nama kamiyyuu qabuu, hidhuu, mana jirenyaa, qaamaa fi qabeenya isaa sakkata'uun kan hin dandeenye ta'uu; namni yakka raawwachuun shakkamee qabame hamma qorannaan yookin deemsi murtii xumuramutti wabiidhaan yoo gadi hin lakkifame iddo haara galfannaa akka turu kan taasifamu ta'uu fi qaamni hojii kana hojjetu yeroo gabaabaa keessatti hojii kana

⁶⁵ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.16.1 jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 17

⁶⁶ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.16.2 jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 17 fi 18

⁶⁷ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.16.3 jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 19

xumuruuf dirqama kan qabu ta'uu, hawaasa fi namoota dhuunfaa balaa irraa tiksuf yookin shakkamaan dhimma isaa akka hordofu namni himannaan irratti dhiyaate hamma murtii argatutti gaaffii abbaa alangaatiin iddo haraagalfannaa turuu akka danda'u; namni yakkaan shakkamee qabame kamiyyuu hamma mana murtiin itti murtaa'utti yakkamtoota waliin osoo hin taane addatti hidhamuu akka qabuu fi dargaggooni yakka raawwachuun shakkaman, shakkamtoota ga'eessoota waliin hidhamuu akka hin qabne kanneen jedhaman seera deemsa falmii yakkaa keessatti hammatamuu akka qaban ibsamee jira. Kana malees, namoota yakka raawwatan hidhuun ala filannoowwan biroo qaama dhimmi isaa ilaallatuun qoratamanii hojirra ooluu akka qaban akeekamee jira.

Dhuma irratti, imaammatichi waa'ee qabeenya bu'a yakkaa uguruu fi dhaaluu ilaachisee kallattii kaa'ee jira. Seerri fi sirnoonni hojimaata yakka qabeenya yookin maallaqa irratti raawwatamu ittisuuf, yakka raawwachuuf qabeenya yookin maallaqa dhimma itti bahame yookin bu'aa yakkaa ta'e uguruu fi qabuuf akkasums sanadoota herreega qorachuuf gargaaran seera deemsa falmii yakkaa keessatti hammatamuu akka qabu ibsamee jira. Kana malees, seericha keessatti waa'een qabeenya yookin maallaqa bu'aa yakkaa ta'e qabuu, uguruu, dhaaluu fi bulchuu, qabeenya kallattiin yookin al-kallattiin yakkaa raawwachuun argame, qabeenya dhuunfaa nama yakka sirna heeraa, shororkeessummaa, biyya ganuu, malaammaltummaa, ajjechaa cimaa, saamicha cimaa fi nageenya biyya fi alaa irratti raawwatamee kan qabamu yookin uguramuu fi dhaalamu ta'uu isaa tumamuu akka qabu ibsamee jira. Bu'uruma kanaan, kallattiin kun fakkeenyaaaf, labsii seera deemsa falmii fi seera ragaa yakka malaammaltummaa lakk 434/97 fi labsii kana fooyyeessuuf labsii bahe labsii lakk.882/2007, labsii farra shororkeessummaa lakk. 652/2001 fi labsii maallaqaa fi qabeenya karaa seera alaatiin argame seera qabeessa fakkeessuun dhiyeessuu fi shororkeesummaa maallaqaan deeggaruu ittisuuf bahe labsii lakk. 780/2005 keessatti kan hammatamee yoo ta'u, kallattiawan hafan immoo seera rogummaa qabuu fi seera deemsa yakkaa fooyyaa'a jiru keessatti ni hammatamu abdiin jedhu ni jira.

3.4 Barbaachisummaa Tooftaalee Qorannaa Addaa

Yakkoota cimaa fi walxaxaa ta'an kan akka yakkoota garee gurmaa'een raawwataman, diinagdee irratti raawwatamanii fi malaammaltummaa kkf ittisuu fi ragaa gahaa fayyadamuun baasuuf tooftaa qorannaa addaa seera deemsa falmii yakkaa keessatti tumuuun barbaachisaa akka ta'e ibsamee jira.

Haaluma kanaan waa'een namoota, garee yookin jaarmiyaalee yakkaan shakkamanii gidduu lohanii galuu fi dhokatanii hordoffii taasiisuun ragaa walitti qabuu,⁶⁸ nageenyaa fi tasgabbii uummataa tiksuu fi murtii haqa qabeessa akka kennamu taasiisuuf jecha odeeffanno namoonni dhuunfaa namoota waliin wal-jijiiran warabuu fi haala addaatiin ajaja mana murtii malee yakkoonni akka shororkeessummaa yookin malaammaltummaa yookin yakka lubbuu fi qabeenyaa irratti miidhaa cimaa dhaqqabsiisu raawwatamuu isaa shakkii gahaan fi haala ariifachiisaa irratti hundaa'uun odeeffanno nama dhuunfaa warabuu,⁶⁹ namoota dhoksaadhaan odeeffanno yakkaa kennaniif eegumsa taasifamu,⁷⁰ haala namoonni yakkoota akka shororkeessummaa, malaammaltummaa, hidhannoo hidhachuun gareen raawwaataman fi kkf irraatti hirmaatanii fi ragaalee barbaachisaa ta'an kennan himannaar irraa bilisa ta'an⁷¹ seeraa deemsa falmii yakkaa keessatti ifatti tumamuu akka qabu imaammatichi akeekhee jira.

Kallattiiwwan imaammatichaan agarsiifaman kanneen fakkeenyaaaf, sirni qorannaa addaa seera adeemsa falmii fi seera ragaa farra malaammaltummaa⁷², labsii farra shororkeessummaa⁷³ fi labsii maallaqaa fi qabeenyaa karaa seeraan ala argame seera qabeessa fakkeessuuun dhiyeessuu fi shorkeessummaa maallaqaan deeggaruu ittisuuf bahe⁷⁴ keessatti hammatamee jira.

Dabalataan, imaammatichi himanna madaalawaa fi bu'aa qabeessa ta'e dhiyeessuu akkasumas yaaddoo ragooleen qaban hir'isuuf ragaaleef eegumsa gochuun murteessa akka ta'e ibsuun dhimmi kun seera rogummaa qabuu fi seera deemsa falmii yakkaa keessatti hammatamuu akka qabu fi qajeelfamni dhimmi kun ittiin raawwatamu qophaa'uu akka qabu kallattii agarsiisee jira.⁷⁵ Bu'uura kallattii imaammanni kun kaa'een Manni Hojii Abbaa

⁶⁸ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.17.1 jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 20 fi 21

⁶⁹ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.17.2 fi 3.17.3 jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 21 fi 22

⁷⁰ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.17.4 jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 22

⁷¹ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.17.5 jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 22 fi 23

⁷² Labsii lakk. 434/97 fi labsii kana labsii fooyeesse labsii lakk 882/2007

⁷³ Labsii lakk 652/2001

⁷⁴ Labsii lakk 780/2005

⁷⁵ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.19 jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 24 fi 25

Alangaa Waliigala Federalaa⁷⁶ fi Manni Hojii Abbaa Alangaa Waliigala Oromiyaa bu'uura seeraatiin eeruu kennitoota, ragaa baatotaa fi maatii isaaniitiif qaama dhimmi ilaalu waliin Wabii Eegumsa Qaamaa fi Hojii akka kennanii fi kennamu taasisan seeraan aangeeffamanii jiru.⁷⁷

3.5 Qorannoo Duraa (preliminary inquiry)

Kaayyoon qorannoo duraa ragaan barbaachisaa ta'e akka hin badnee taasiisuuf mana murtiitti galmaa'ee akka taa'uu gochuudha.⁷⁸ Sirni qorannoo duraa seera deemsa falmii yakkaa bara 1961 bahe kitaaba sadaffaa keewwata 80-93 jalatti tumamaee jira. Seerri deemsa falmii yakkaa ajjeechaa cimaa fi saamichi cimaan adeemsa kanaan kan ilaalamana ta'uu tumee jira. Imaammanni haqa yakkaa RDFI yakkota adeemsa kanaan ilaalamuu qabani fi seera keessatti hammatamu qaban dabalataan tarreessee jira. Bu'uruma kanaan abbaan alangaa dhimmoota yakkaa aangoo mana murtii ol-aanaa ta'an keessattuu yakkota heeraa fi sirna heeraa irratti raawwataman, shororkeessummaa, malaammaltummaa, yakkota garee gurmaa'een raawwataman, ajjeechaa cimaa fi saamicha cimaa himanna kallattiin hundeessuuf kan hin murteessine yoo ta'e, nageenya ragaa namaa fi kanneen biroo tiksuumanu murtii sadarkaa jalqabaatti qorannoo duraa gochu akka qabu; manni murtiis galmeesse kaa'uu akka qabu; himatamaanis ragaalee isaa akka galmaa'uuf mana murtii gaafachuu kan danda'uu ta'uu isaa seera deemsa falmii haaraa tumamu keessatti dabalamuu akka qabu akekkee jira.⁷⁹

3.6 Sirna Qabiinsaa fi Bulchiinsa Ciraa

Sirna haqa yakkaa bu'aa qabeessa, haqaa qabeessa, si'aayina qabuu fi uummanni itti amanu ijaaruu ilaachisee sirna ciraan ittiin qabamu, buluu fi ittiin murtaa'uu qopheessuun murteessaa akka ta'e imamanni haqa yakkaa RDFI ibsee jira. Bu'uruma kanaan imammatichi sirna qabiinsaa fi bulchiinsa ciraa bu'aa qabeessa, haqa qabeessaa fi si'ayinaa ijaaruuf dhimmoonni gargaaranii fi seera keessatti tarreeffamuu qaban tarreessee jira. Seerri tumamu ciraan ijoo dubbi gocha yakkaa raawwatameen walqabatu hubachiisuuf yookin sobsiisuuf tooftalee garaagaraan wantoota dhiyaatan kamiyyuu: sanada, sagalee, fakkii,

⁷⁶ Manni Hojii Abbaa Alangaa Waliigala Federalaa bu'uura labsii ragaa baatootaa fi eeruu kennitootaaf eegumsa taasisuuf bahe lakk 699/2003tiin eegumsa gochuuf ykn akka taasifamu gochuuf itti gaafatmummaa qaba. Kana malees; aangoon Komishiniin Naamusaa fi Farra Malaammaltummaa Federaalaa labsii 433/97 qabu hundi, eegumsa eeruu kennitootaa fi ragaa baatoota dabalatee (kwt.7 (8) tiin ture bu'uura Labsii lakk 943/2008 tiin mana hojii abbaa alangaa Federaalatiif kennameefii jira.

⁷⁷ Labsii lakk.214/2011 kwt 7(25)

⁷⁸ Maanuuwaalii Raawwii Hojii Abbootii Alangaa Biirroo Haqaa Oromiyaa , 2008 kwt 23/1

⁷⁹ Kallattii imammati haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.18 jalatti akekame, 2003, A. H.I fuula 23 fi 24

daataa yookin wanta odeeffannoo qabu kamiyyuu kan hammatu ta'uusaa hammachuu akka qabu, haala addaan seerri yoo heyyame malee ciraajaja mana murtii malee qabuun kan hin danda'ame ta'uu; hanga murtii argatutti qorataa yakkaa harka kan turu ta'uu, ciraan himannaaf rogummaa qabaachuu isaa, himanna hubachisuuf gahumsa dhabuusaa, kan hin dhaalamne ta'uu yookin hin dhabamsiifamne ta'uu isaa yookin abbaadhaaf deebisuu ilaachisee murteessuuf aangoo kan qabu abbaa alangaa akka ta'e; ciraan irratti falmiin mirga abbaa qabeenyummaa fi abba qabiyyummaa namoota giduutti yoo ka'e nama ciraan irraa qabameef deebisuu, abbaan yoo hin baramne seeraa sivilitiin furmaata akka argatu abbaan alangaa mana murtii aangoo qabutti dhiyyeessuu akka danda'u; dafee kan badu, baasii olaanaadhaaf kan saaxiluu fi tursiisuun yoo hin danda'amne tarkaanfiwwan fudhatamuu hammachuu akka qabu imaammatichi kallattii kaa'ee jira.

Dhuma irratti, imaammatichi abbaan alangaa waliigalaa sirna ciraan ittiin buluu fi abbaan alangaa ciraan irratti murtii ittiin murteessuu danda'uu qopheessuu akka qabu seera keessatti tumamuu akka qabu akeekee jira.⁸⁰

3.7 Mirga Wabii

Mirgoota shakkamaan qabu keessaa inni tokko mirga wabiidhaan gad-lakkifamuu akka ta'e heerri RDFI fi waliigalteewan idil-adduyaa ni ibsu. Imaammanni sirna haqa yakkaa RDFI manneen murtii mirga wabii yeroo hayyaman qabxiilee irratti xiyyeffachuu qaban, aangoo qoratooni yakkaa fi abbootiin alangaa qabaachuu qaban,⁸¹ haal dureedhaan shakkamaa yookin himatamaa wabiidhaan gad-lakkisuu⁸² fi yakkota wabii nama dhorksiisaan⁸³ ilaachisee kallattii kaa'ee jira.

Gaaffilee mirgaa wabii dhiyaatan ilaachisee - manneen murtii - cimina yakkichaa, shakkamaan riikardii yakkaa qabaachuu fi amala isaa, miidhaa murtiin murtaa'u faayidaa uummataa irratti qabu; shakkamaan gadi lakkifame yeroo barbaadametti deebi'ee kan hin dhiyaannee ta'uu; yookin yakka biraa raawwachuu kan danda'uu ta'uu yookin ragoota sodaachisuu fi ragaa balleessuun deemsa haqaatti gufuu ta'uu kan dand'uu ta'uusaa fi kkf ilaaluun murtii kennuu akka danda'an dhimmoonni kunniin seera deemsa falmii yakkaa fi seerota rogummaa qaban keessatti ifatti tumamuu akka qaban ibsee jira.

⁸⁰ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.20 jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 25 fi 26

⁸¹ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.21.1 jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 27

⁸² Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.21.2 jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 27

⁸³ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.21.3 jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 28

Imaammatichi mirga wabiin wal-qabatee aangoon qorattoota yakkaa fi abbootii maal akka ta'e ibsee jira. Bu'uuruma kanaan isaaniis namoota yakkaa hidhaa salphaadhaan adabsiisuun shakkame yeroo barbaadamutti ni dhiyaata jedhanii yoo amanan mana murtiitti dhiyeessuuun dura wabiidhaan gad- lakkisuu akka danda'an ibsun kunis seera deemsa falmii yakkaa fi seerota rogummaa qaban keessatti ifatti tumamuu akka qabu akeekhee jira. Mootummaan Naannoo Oromiyaa kallattii kana seeraan deeggaree jira. Bu'uuruma kanaan Manni Hojii Abbaa Alangaa Waliigala Oromiyaa namoota yakka salphaan shakkaman yookin yakka raawwachuuun isaanii shakkisiisaata'e poolisiin bu'uura seeraatiin akka gadi lakkisu qajeelfama akka kenuu, raawwii isaa hordofuu fi tarkaanfii seeraa fudhatu labsii lakk.214/2011 kwt 7(32) tiin aangeessee jira.

Imaammatichi akaakuwwan yakkoota nageenyaa uummataa fi biyyaaf jecha mirga wabii dhorkisiisan tarreessuuf yaalee jira. Namni yakka shororkeessummaa, yakkoota hidhaa waggaan kudha shanii fi isaa ol adabsiisan ta'ee yakkoota heeraa fi sirma heeraa irratti raawwataman, malaammaltummaa, namoota gurmaa'aniin raawwataman, sanyii dhala nama balleessuu, dirqisiisanii gudeeduu fi yakkoota sal-qunnamtii daa'imman irratti raawwatameen shakkamee qabame mirga wabii kan hin eegsifne ta'uu seeraan tumamuu akka qabu akeekhee jira.

3.8 Tumsa Idil-Addunyaa

Imaammanni haqa yakkaa RDFI dhimmoota yakkaa tumsa idil-addunyaa barbaadanii gurguddoo fi raawwii isaanii ibsee jira.⁸⁴ Haaluma kanaan himannawwan yakkaa manneen murtii idil-addunyaatti hundeffaman, tumsawan qorannawwan yakkoota amala idil-addunyaa irratti gaggeeffamu fi eegumsa ragaalee fi namoota yakkaan miidhamaniif taasifaman, murtiwwan mana murtiif beekamtii kenuu fi raawwachiisuu,dhimmoota yakkaa biyya tokko gara biyya biratti dabarsuu, shakkamaa dabarsanii kenuu, deeggarsa seeraa fi qabeenyaa yookin maallaqa bu'aa yakkaa ta'e uggruu fi dhaaluu irratti tumsi idil addunyaa ni taasifama. Tumsi kunis seerota fi qajeeltoowwan idil-addunyaa biyyi keenya ofitti fudhatte yookin waliigalteewan biyya lama yookin biyyoota hedduu gidduutti taasifamu yookin akka haala isaatti seeroota biyya keenya bu'uura godhachuun raawwatama. Imaammatichi seeroonni hojimaata hammayyaa, qajeeltoowwanii fi seeroota tumsi idil-addunyaa ittiin gaggeeffamu hammachuun fooyya'uu yookin tumaalee haaraa hammachuu akka qaban kallattii agarsiisee jira.

⁸⁴ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 3.22.2 jalatti akekame, 2003, A. H.I fuula 28 fi 29

Gaaffiilee tumsa idil-addunyaan walqabatan karaa sarara dippiloomaasitiin dhiyaatanii kan raawwataman yoo ta'u, manni hojii abbaa alangaa waliigalaa immoo hojiwwan biyya keessaa fi alaa kan qindeessuu ta'uu ibsamee jira. Bu'uuruma kanaan Manni Hojii Abbaa Alangaa Waliigala Federaalaa, labsiin farra shororkeessummaa lakk 652/ 2009 fi aangoon Ministeerri haajaa alaa qabu akkuma jirutti ta'ee dhimma yakkaa fi siivilii wal-qabatee hojii hariiroo fi tumsa idil-addunyaaa kan hojjetu ta'uu labsii lakk 943/2008 kwt.12tiin aangeeffamee jira.

Gaaffilee Marii

1. Shakkamaa qabuu, hidhuu fi sakatta'iinsaa ilaachisee kallattii imaammanni kun kaa'ee qixa sirriin hojiirra oolchuuf kan dandeessissu seerronni gahaan bahanii jiru jettuu? Seeronni gahaan hin baanne kan jettan yoo ta'e; seerri bahuu qabuu fi fooyya'u u qabu jettan jiraa? Gama kanaan seerri deemsa falmii yakkaa fi labsiileen adda addaa yakka hundeessan maal fakkaatu?
2. Barbaachisummaa tooftaalee qoranna addaa fi kallattiwwan imaammata haqa yakkaa RDFIin akekaman maal fa'i?
3. Miidhaa fi faayidaa tooftaaleen qoranna addaa qaban qixa waliigalteewwan idil-addunya fi moodeloota sirna haqa yakkaa rogummaa qabanii akkasumas haala qabatamaa biyya keenya irratti hunda'uudhaan madaalaa!
4. Ragaa baatootaa fi namoota eeruu yakkaa kennaaniif eegumsa taasisuun walqabatee gaheen Mana Murtii, Abbaa Alangaa fi Qorattoota yakkaa maal?
5. Kaayyoo qorannoo duraa fi kallattiwwan imaammata haqa yakkaa RDFIin qorannoo duraan walqabatee akekaman tarreessaa! Hojii irra oolmaan qorannoo duraa qabatamaan jiru maal fakkaata?
6. Cira bulchuu ilaachisee kallattiwwan imaammata haqa yakka RDFIin akekaman maal fa'i?
7. Imammatichi yakkoota mirga wabii dhorkiisan tarreessee jira. Kallattii kana qixa tumaa heeraa RDFI fi waliigalteewwan idil-addunya rogummaa qaban irratti hunda'uudhaan madaalaa!
8. Imaammanni haqa yakkaa RDFI dhimmoota yakkaa ilaachisee sirni tumsi idil-addunya ittiin gaggeeffamu seera rogummaa qabu keessatti akka tumamu akekuunsaa faayidaa inni qabu maal fa'i?

Kutaa Afur: Bu'aa Qabeessummaa fi Haqummaa Adeemsa Haqa Yakkaa Fooyyeessuu

4.1. Waliigala

Bu'aa qabeesummaa fi haqummaa adeemsa haqa yakkaati dhimmoonni gufuu ta'anii fi furmanni isaanii imaammata haqa yakkaan ibsamani jiru. Dhimmoonni yakkaa baayachuu fi deemsi falmii yakkaa dheerachuun gufuwwan adda bahan keessa tokkoodha. Kunis galmeen akka kuufamuu fi haqa baasuun akka turuu fi shakkamtoonni mana amala sirreessaa akka turan sababa ta'ee jira. Kana malees, adeemsi murtii dheerachuun mirga namootaa irratti dhiibbaa taasiisee jira. Ragaaleen namaa dhabamuu fi ragaan baduun himannaan yakkaa bu'aa qabeessa akka hin taane taasiisee jira. Imaammanni haqa yakkaa RDFI rakkolee kanneen maqsuuf furmaatawwan gargaaran gurguddoo akeekee jira. Isaanis: sirna bulchiinsa dhimmoota yakkaa hammayeessuu⁸⁵, sirna deemsaa haqa yakkaa ariifataa cimsuu⁸⁶, seera shakkamtoonni dursanii balleessaa raawwatan akka amanan jajjabeessuu fi marii fi waliigalteen balleessaa fi adabbii irratti abbaa alangaa fi himatamaa giddutti taasifamu ittiin qajeelfamu tumuu⁸⁷, sirna tarkaanfiiwwan furmaata filannoo diriirsuu⁸⁸, ogummaa, ilaalchaa fi naamusa abukaatoo ittisaa gabbisu, himatamtootni abukaatoo bakka buufamu mirkaneessuu fi sirna tajaajila gorsa seeraa bilisa diriirsuu⁸⁹, sirna ol'iyyannoo cimsuu, sirna namootni balleessaa isaanii malee adabaman beenyaa ittiin argatan diriirsuu⁹⁰, gahuumsa abbootii alangaa fi qorattoota yakkaa cimsuu⁹¹, raawwii hojii sirna haqa yakkaa hordofuu fi gamaggamuun bu'aa isaa qaama dhimmi ilaallatuuf beeksisu⁹² kanneen jedhamaniidha.

Kutaa kana jalatti sirna deemsaa haqa yakkaa ariifataa cimsu, dirqama ragaa hubachiisuu himatamaatti naanneessuu, marii fi waliigalteen balleessaa fi adabbii irratti abbaa alangaa fi himatamaa giddutti taasifamu, sirna tarkaanfiiwwan furmaata filannoo diriirsuu, sirna ol'iyyannoo fi beenyaa cimsuu xiinxaalamee jira.

⁸⁵ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 4.2 (4.2.1 fi 4.2.2) jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 30 fi 31

⁸⁶ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 4.3 (4.3.1, 4.3.2, 4.3.3, 4.3.4) jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 31 fi 33

⁸⁷ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 4.5 (4.5.1, 4.5.2, 4.5.3, 4.5.4, 4.5.5) jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 33 fi 37

⁸⁸ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 4.6 (4.6.1, 4.6.2) jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 38-41

⁸⁹ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 4.7 (4.7.1, 4.7.2) jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 41 fi 42

⁹⁰ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 4.8 (4.8.1, 4.8.2) jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 42 fi 43

⁹¹ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 4.1 (g) jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 30

⁹² Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 4.10 jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 45

4.2 Sirna Adeemsi Murtii Haqa Yakkaa Ariifataa Ittiin Gaggeeffamu

Mirgoonni himatamaa heeraa fi seeroota idilee keessatti tumaman akkuma jirutti ta'ee ariitiidhaan murtii murteessuuf, baay'ina hojii hir'isuuf, ragaaleen himanna hubachiisan gahuumsi isaanii osoo hin hir'anne hoo'aati dhiyeessuuf, rakkolee cira walii walqabataniif furmaata kennuuf, mirgoota miidhamtootaa fi shakkamtoota sirnaan kabachiisuuf yakkooni harkaa fi harkaa fi yakkooni biroo sirna deemsaa yakkaa ariifataan akka ilaalam sirna diriirsun hojiirra oolchuun murteessaa akka ta'e imaammatichi ibsee jira.

Sirna deemsaa kenneensa murtii haqa yakkaa ariifataa taasiisuuf hojiawan hojjetamuu qaban imaammaticha keessatti ibsamani jiru. Haaluma kanaan sirna haqa yakkaa bu'a qabeessa taasiisuu fi humna namaa fi qabeenya qaama haqaa sirnaan fayyadamuuf, beellama dheeraa fi yeroo dhaddachi fudhate hir'isuuf sirni gargaaru diriiruu akka qabu, himatamaa yookin ragaa mana murtiitti dhiheessuun walqabatee seeroonni hojiirra jiran fi gara fuula duraatti bahan keessatti dhimmoonni gurguddoon akka namootni kunniin mana murtiitti yeroo dhiyaatan xalaya waamicha mana murtiin akka ta'uu fi qorattooni yakkaa fi abbootiin alangaa bu'uura xalaya waamicha mana murtiin himatamaa fi ragaalee mana murtiitti dhiheessuuf itti gaafatamummaa kan qaban ta'uun hammatamuu akka qaban; himannaan yakka kamiyyuu ragaan guutamee kan dhiyaatu yoo ta'e sirna deemsaa falmii yakkaa si'ataa ta'een ilaalamuu kan danda'uu ta'uu; daangaan yeroo falmiin itti gaggeeffamuu fi murtii itti kennamuu qabu cimina yakkicha irratti hundaa'uudhaan qajeelfama keessatti ifatti tumamuu akka qabu; yakkooni kunniin sirna kanaan akka ilaalam murteessuuf aango kan qabu abbaa alangaa akka ta'uu fi abbaan alangaa amala yakkicha, qabiyyee fi gahuumsa ragaalee, fedhii shakkamaa fi miidhamaa yaada keessa galchuu murteessuu fi kunis seera deemsaa falmii yakkaa fi seeroota biroo keessatti ifatti tumamuu akka qabu imaammatichi ni hubachiisa.

4.3 Dirqama Ragaa Hubachiisuu Himatamaatti Naanneessuu

Dhimmi biroo imaammatichi irratti xiyyeefate keessa inni tokko dirqama ragaa hubachiisuu gara himatamaatti naanneessuudha. Namni gocha yakka raawwate balleessadha kan jedhamu ragaa abbaan alangaa mana murtii aangoo qabutti dhiyeesseen balleessaa ta'uun isaa yoo mirkanaa'ee qofadha. Haa ta'u malee, himatamaan sirna heeraa irratti balaa geessiisuu, shororkeessummaa, malaammaltummaa yookin yakkota gareedhaan gurmaa'uudhaan raawwataniin kan himatame yoo ta'e, abbaan alangaa ijoowwan dubbii bu'uuraa (basic fact) yoo hubachiise kanneen hafan hubachiisuuf dirqama kan qabu himatamaa ta'uusaa seeroota rogummaa qaban keessatti hammatamuu akka qaban imaammatichi akeekee jira.⁹³ Bu'uuruma kanaan fakkeenyaaaf, labsiin yakkota malaammaltummaa lakk 881/2007 kwt.3 fi labsiin namoota seeraan ala daddabarsuu fi baqattoota seera ala daangaa ceesiisu ittisuuf bahe labsii lakk.909/2007 kwt.21 dirqama ragaa hubachisuu gara himatamaatti nanneessanii jiru.

4.4. Balleessaa Amanuu fi Balleesaa Irratti Marii Taasiisuu (plea bargaining)

Kallattii Waliigala

Imaammanni sirna haqa yakkaa RDFI sirni marii fi waliigalteen balleessaa fi adabbii irratti abbaa alangaa fi himatamaa giddutti taasifamu sirna haqa yakkaa biyya keenya keessatti akka hammatamu kallattii kaa'ee jira. Sirni kun sirna haqa yakkaa biyya keenyaaf haaraa ta'uullee, biyyoota sirna seeraa koomanii hordofan fakkeenyaaaf, biyya Ameerikaa fi Kanaadaa keessatti ittiin hojjetamaa kan jiru yoo ta'u, Ameerikaa keessatti sirni kun himatamtoonni dhibbeentaa sagaltamaa (%90) ta'an balleessaa raawwatan akka amanan kan taasise ta'u barreeffamoonni ni agarsiisu.⁹⁴

Sirni kun dhimmoonni yakkaa adeemsa falmii idilee keessaa osoo hin galin dura furmaata akka argatan sirna taasisuudha. Sirni kun sirna haqa yakkaa keessatti hammatamuun isaa faayidaa akka qabu imaammatichi ibsee jira. Sirnichi si'aayina, bu'a qabeessummaa fi haqummaa sirna haqa yakkaa dabaluu, baasii fi yeroo sirna falmii idileen qisaasaamu hir'isuu, baayina himanna yakkaafi hojii hir'isuu, miidhama xiin-sammuu miidhamtoota, ragaalee fi himatamtoota irraa gahu hambisuu, himatamaan fedhii isaatiin balleessaa raawwateef itti gaafatamummaa waan fudhatuuf gaabbee baratee nama nagaa akka ta'u taasiisuu keessatti gahee qaba.

⁹³ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 4.4 jalatti akekame, 2003, A. H.I fuula 33

⁹⁴ World Book Encyclopedia, 2001

Sirna kana hojiirra oolchuudhaaf akka gargaaru adeemsi murtii osoo hin jalqabin abbaan alangaa fi himatamaan ragaawwan akka wal-geeddaran yookin walii kennan gochuu, hammatoo seeraa marii fi waliigalteen balleessaa irratti ittiin gaggeeffamu sirna haqaa keessatti hammachisuu fi abbaan alangaa aangoo himanna kaasuu yookin adeemsa himanna tursiisuu yookin addaan kutuu kan qabu ta'uu seera keessatti ifatti tumuu kanneen jedhaman seera rogummaa qabanii fi qajeelfama keessatti hammatamuu qabu.

Kallattii imaammanni kun kaa'e irratti hunda'uudhaan aangoon balleessummaa irratti akka waliigalamu murteessuu fi walta'iinsa taasiisu Mana Hojii Abbaa Alangaa Waliigala Federaalaa fi kan Oromiyaatiif kennamee jira.⁹⁵

4.4.1. Ragaa Walii Kennuu Yookin Wal-Geeddaruu

Imaammanni haqa yakkaa sirna ragaa walii kennuu yookin wal-geeddaruu ilaachisee kallattii kaa'ee jira. Sirna balleessaa irratti marii taasiisuu keessaa hojiin inni jalqabaa ragaa wal jijiiruudha. Sirna kan hojiirra oolchuudhaaf falmiin osoo hin jalqabiin abbaan alangaa fi himatamaan ragaa isaanii akka walii kennan sirni gargaaru diriiruu akka qabu imaammanni haqa yakkaa RDFI ibsee jira. Sirni kun himatamaan dursee balleessaa raawwate akka amanuu fi abbaa alangaa waliin marii akka taasiisuu yookinadeemsa falmii idileen ala furmaatawwan jiran hojiiraa akka oolan ni taasiisa. Waan kana ta'eef imaammatichi ragaa walii kennuu ilaachisee dhimmoota seera deemsa falmii yakkaa keessatti hammatamuu qaban tarreesee jira.

Bu'uruma kanaan abbaan alangaa adeemsi dhagahaa osoo hin jalqabin ragaa himatamaaf ittisa ta'uu fi himata hubachiisuf walitti qabame kamiyyuu himatamaaf ibsuuf dirqama akka qabu, abbaan alangaa ragaan himatamaadhaaf ibsamu haqa qabeessummaa adeemsa murtii kan miidhu, ragaalee namaa fi ragaalee biroo yookin faayidaa uummataa kan miidhu ta'uu sababni amansiisaan yoo jiraate sirnoota ragaan himatamaaf ittiin ibsamu kanneen biroo fayyadamuun ragaalee ibsuu akka qabu, ragaan abbaa alangaatiin ibsamu mirga himatamaa: ragaa itti dhiyaate ilaallachuu, nama ragaa itti ta'ee dhiyaate gaafachuu, ragaa faccisa dhiyyeeffachuu, ragaan dhiyaatee akka moggaffamuuf gaaffachuu haala kabachiisuu fi mirkaneessuu ta'uu akka qabu fi himatamaan himannaan osoo hin dhagahamiin tarree

⁹⁵ Labsii lakk 943/2008 kwt 6(3)(d) የ ቴኅትና ተ ይርሃር ይወስኑል፣ ... ተግባራዊ ትን ይከታተለል ; labsii lakk 214/2011 kwt 7(21) bu'uura seeraatiin balleessummaa irratti akka waliigalamu ni murteessa; ... hojirra oolmaa isaa ni hordofa jedhamee tumamee jira.

ragaalee ittisaa fi tumaalee seeraa himannaa itti dhiyaate ittissuuf bu'uura ta'an abbaa alangaatiif ibsuudhaaf dirqama qabaachuu isaa seera deemsa falmii yakkaa keessatti ifatti tumamuu akka qabu ibsamee jira.

4.4.2 Ragaa Himatamaaf Ibsamuu Hin Qabne

Imaammanni haqa yakkaa RDFI ragaalee abbaan alangaa himatamaaf ibsuu yookin kennuu hin qabane tarreessee jira. Haaluma kanaan ragaa tooftaa, sirna yookin qajeelfama hojii yakka qorachuu, hordofuu fi ittisuilaallatanii fi ragaa kana ibsuun yakki akka raawwatamuu yookin shakkamtootaaf haala miaataa ni uuma jedhamee yoo itti amaname, ragaa ibsuun himannaa kan gufachiisu, haqa kan jallisu yookin bilisummaa fi al-loogummaa adeemsa murtii kan tuqu yoo ta'e, ragichi mirgoota addaa seeraan eegumsi taasifameef waliin hariiroo kan qabuu yoo ta'ee fi namni mirga kanarraa fayyadamu mirga kana kan hin fayyadmne ta'uu beeksiisuu yoo dhiise, ragaa raayyaa ittisa biyyaa, humna tika biyyalessaa yookin hariiroo idil addunyaan wal qabatu fi seeraa rogummaa qabuun iccitii jedhaman yoo ta'e, mana marii ministerootan uummataaf akka ibsamu murtaa'een alatti ragaa sanada Mana Marii Ministeroota keessatti argamu yoo ta'e, ragaa faayidaa diinagdee yookin nageenya faayinaansii ilaallatuu fi seera rogummaa qabuun akka icciititti akka qabamu tumamee yoo ta'e abbaan alangaa ragaa shakkamaa yk himatamaadhaaf ibsuu yookinkennuu akka hin qabne seeraa keessatti tumamuu akka qabu akeekee jira.

4.4.3. Hojimaata Mariin Ittiin Gaggeeffamu Diriirsuu

Marii fi waliigalteen balleessummaa fi adabbii irratti abbaa alangaa fi himatamaa giddutti taasifamu bu'aa qabeessa fi haqa qabeessa akka ta'u sirlicha seera deemsa falmii yakkaa keessatti tumamuu akka qabu akkumas abbaan alangaa waliigalaa qajeelfama hojii kana gaggeessuuf gargaaruu akka baasu Imaammanni haqa yakkaa RDFI kallattii kaa'ee jira. Kana malees, dhimmoota gurguddoo seeroota kana keessatti hammatamuu qaban ibsee jira.

Bu'uuruma kanaan seeroonni gara fuula duraatti fooyya'an yookin haaraa tumaman tokkoffaa, adeemsa marii kan gaggeessuu fi waliigaltee mariin argame mana murtii aangoo qabutti dhiheessuun seera qabeessummaan waliigaltichaa mirkanaa'ee akka ragga'u fi akkaataa waliigaltichaatiin akka raawwatamu taasiisuun itti gaafatamummaan kan abbaa alangaa akka ta'u, lammaffaa, seeroonti tumaman abbaan alangaa ragaan shakkamaa balleessaa taasisu jiraachuu isaa yommuu mirkanneeffatu bakka abukaatoon shakkamaa jirutti mariin taasifamuu akka qabu fi waliigalteen mariin argame barreeffamaan mana murtiitti dhihaatee yoo ragga'e malee raawwatiinsa kan hin qabne ta'uu hammachuu akka

qaban, sadaffaa mariin balleesummaa irratti abbaa alangaa fi shakkamaa waliin taasifamu sababa kamiiniyyuu waliigaltee malee yoo adda cite yookin waliigalamee waliigaltich mana murtiitti dhihaatee sababa kamiiniyyuu fudhatama yoo dhabe ragaan waliigaltee kanaan argame gocha yakkaa mariif sababa ta'eef mana murtii kan hin dhihannee ta'uu fi yoo dhihaatees seeraan fudhatama kan hin qabne ta'uu isaa fi arfaffaa abbaan alangaa fi shakkamaan baayyina himanna yookin hamma adabbii yookin ijoo dubbii yookin sadan isaanii irratti marii taasiisuu kan danda'an ta'uu hammachuu qabu.

4.4.4 Balleessaa Amanuu

Imaammatichi balleessa amanuun walqabatee adeemsa manni murtii hordofuu qabu kan tarreesee yoo ta'u, adeemsaleen kunniinis seeroota gara fuula duraatti tumaman yookin fooyya'an keessatti hammatamuu akka qaban ifatti kaa'e jira. Himatamaan yakkicha raawwachuu yoo amane manni murtii battalumatti murtii balleesummaa fi adabbii kennuu akka danda'u, jecha himatamaa qofa irratti hundaa'uun murteessuun haqa ni dabsa jedhee yoo amane abbaan alangaa ragaa himanna hubachiisu akkasumas himatamaan ragaa ittisaa akka dhiyeessan ajajuu kan danda'u ta'uu, seera yakkaatiin sababoota adabbii salphisan jedhamanii tumamanakkuma jiranitti ta'ee manni murtii jecha mantaa himatamaa yaada keessa galchuudhan adabbii kan hir'isuu ta'uu seeroota keessatti hammatamuu akka qaban imaammatichan ibsamee jira.

4.4.5 Himanna Kaasuu Yookin Falmii Addaan Kutuu

Imaammanni sirna haqa yakkaa himanna kaasuu yookin falmii addaan kutuun walqabtee adeemsa hordofamuu qabu kaa'ee jira. Haaluma kanaan Abbaan alangaa falmii itti fufuu faayidaa uummataa fi mootummaa ni tuqa jedhee yoo amane mana murtii beeksisuun himanna addaan kutuu akka danda'u fi sababa himanna addaan kute barreeffaman abbaa alangaa waliigalaatiif yooki nabbaa alangaa isaa oliitiif beeksisuun akka qabu ibsamee jira. Kana malees, himannaan abbaa alangaatiin ka'e darbiinsaa yerootiin yookin sababa seera qabeessa ta'een kan itti hin fufne yoo ta'e malee, faayidaa uummataaf jecha himannaan addaan cite itti fufuu kan danda'u ta'uu seeroota rogummaa qaban keessatti kan tumamu ta'uu akeekamee jira.

4.5 Sirna Tarkaanfiiwwan Furmaata Filannoo Diriirsuu

Sirni tarkaanfiiwwan furmaata filannoo sirna dhimmoota yakka adeemsa idilee osoo hin hordofiin furmataa kenuu gargaaruudha. Sirni kun rakkolee bu'a qabeessummaa fi haqummaa adeemsa murtii haqa yakkaa hudhanii qaban maqsuuf furmaatilee imaammata haqa yakkaa RDFItiin akeekaman keessaa tokkodha. Imaammatichi raawwiin sirna kanaa qajeeltoowwan irratti hunda'uu qabu, sirna kana hojiirra oolchuuf safartuuwwan barbaachisan, dhimmoota yookin haaloota sirni kun irratti raawwatamu qabu, sirna diriirsuun walqabtee gahee abbaa alangaa waliigalaan maal akka ta'ee fi tarkaanfiiwwan abbaan alangaa fudhachuu qabu ibsee jira.

4.5.1 Qajeeltoo

Qajeeltoowwan raawwii hojii tarkaanfiiwwan furmaata filannoo irratti hundaa'uu fi seeroota takaanfiiwwan kanneen raawwachisuuf tumaman yookin fooyya'an keessatti hammatamuu qaban ibsamaniif jiru. Qajeeltoon inni jalqabaa kaayyoo tarkaanfichaa fi haala raawwii isaa ibsa. Kaayyoon furmaata filannoo shakkamaa tokko himachuu caalaa fedhii isaatiin itti gaafatmummaa akka fudhatu gochuudhaan tarkaanfii furmaata filannoo hojiira oolchuudha. Kunis miidhamaa dhuunfaa fi shakkamaa walitti araarsuudhan akkasumas shakkamaan miidhamaa dhuunfaatiif beenyaa akka kaffalu taasisuudhaan raawwatama. Qajeeltoon inni lammataa dhimmoota tarkaaffiin kun irratti raawwatamu ibsa. Furmanni filannoo gosa yakkaa, amala shakkamaa fi haala raawwii yakkichaa yaada keessa galchuudhaan hojiira kan oolu yoo ta'u, kunis faayidaa uummataa kan kabachiisuu mana murtii idilee caalaa furmaata filannoo akka ta'ee yoo itti amanameedha. Akka waliigalaatti tarkaanfiiwwan furmaata filannoo dargaggeeyyii balleessaa raawwatan, shakkamtoota irra deddeebiin yakka hin raawwane yookin namoota yakkoota hidhaa salphaan nama adabsisan raawwatan irratti raawwatiinsa akka qabu ibsamee jira.

4.5.2. Safartuwwaan Tarkaanfii Furmaata Filannoo

Qabxiin biraa tarkaanfii furmaata filannoo jalatti imaammatichaan ibsame ulaagaalee filannichaati. Imaammaticha irraa akka hubatamutti tarkaafiin furmaata filannoo hojiira oolchuudhaaf ulaagaalee itti aanan kanneen hundi guutamuu qabu. Ragaa gahaan shakkamaa yookin himatamaa balleessaa taasiisuu danda'u jiraachuu, dhimmichi tarkaanfii furmaata filannootiin yoo ilaalamo faayidaa uummataa fi mirgoota namoota miidhamanii caalmatti kan eegsiisuu ta'uu, shakkamaan yookin himatamaan dhimmoota bu'uura yakkichaa hunda fedhii isaatiin raawwachuu amanuu isaa fi kan gaabbee ta'uu barreeffamaan beeksiisuu isaa,

dhimmoota yakkichaaf bu'uura ta'an raawwachuu amanuun dura gorsa seeraa gahaa ta'e argachuu isaa fi shakkamaan dhimmichi gara tarkaanfii furmaata filannootti akka hin qajeelfamne waliigaluu dhiisuuf mirga akka qabu kan itti himamee ta'uun mirkanaa'uu qaba. Dabalataan, tarkaanfii kana hojiirra oolchuun dura himanna fi tarreen ragaa shakkamaaf kennamuu qaba.

4.5.3. Dhimmoota Tarkaanfii Furmaata Filannoontaan Ilaalaman

Imaammanni haqa yakkaa safartuuwan olitti ibsaman akkuma jiranitti ta'ee haalawan tarkaanfiin furmaata filanno irratti raawwatamu tarreessee jira. Shakkamaan yookin himatamaan dargaggeessa yookin dubartii yookin qaama miidhamaa yookin maanguddoo yoo ta'e, dhimmichi mana murtii idileetti yoo ilaalamme miidhaa qaamaa fi xiin-sammuu oolanaa ta'ee miidhamtootaa fi ragaalee irratti kan dhaqqabsiisu yoo ta'e, shakkamaan yookin himatamaan yeroo yakka raawwatu yookin himannaan dhagahamaa jiru miidhaa qaamaa yookin xiin-sammuu ol-aanaa ta'ee keessa kan jiru yoo ta'e, shakkamaan yookin himatamaan miidhaa miidhamaa irratti raawwateef beenyaa gahaa kaffaluuf yookin balleessaa raawwatame sirreesuuf qopha'ummaa kan qabatu yoo ta'ee takaanfiin furmaata filanno hojiira oolchuun akka danda'amu ibsamee jira. Dabalataan, qaamni dhimma kana ilaalu yeroo murtii murteessuu ogeessa dhimmicha irratti ogummaa qabu, nama miidhame yookin qaamota dhimmi isaa ilaallatu gorsa gaafachuu akka qabu ibsamee jira.

4.5.4. Sirna Abbaan Alangaa Waliigala Diriirsu

Abbaan Alangaa Waliigalaa sirna tarkaanfii furmaata filanno akka diriirsuu imaammatichaan aangeeffamee jira.⁹⁶ Dabalataan, kallattiin kun seeraan deeggaramee jira.⁹⁷ Bu'uruma kanaan abbaan alangaa waliigalaa cimina, gosaa fi amala yakkichaa, haalaa fi toftaa yakkichi ittiin raawwatame, amala fi riikardii, umurii, haala hawaasummaa shakkamaa yookin himatamaa, hamma fi gosa miidhaa miidhamaa irra gahe, koorniyaa, umurii fi haalawan hawaasummaa miidhamaa fi kkf bu'uura godhachuudhaan dhimmoota yakkaa, shakkamtootaa yookin himatamtoota tarkaanfii furmaata filannootiin furmaata argatanii yookin hin arganne adda baasuuf sirna gargaaru ni diriirsu.

⁹⁶ Kallattiimmaa haqa yakkaa RDFI mata duree 4.6.2.4 jalatti kaa'e fuula 40

⁹⁷ Labsii lakk 943/2008 kwt 6(3)(d) ... ከሚኒስትር ማኅናኑ እርምጃ እንዲቀበለሁ ይመሰናል፡ ተግባራዊነትና የአቶች ተክላል፤ labsii lakk 214/2011 kwt 7(21) bu'uura seeraatiin ... falmii himannaatiin ala tarkaanfiiwan filanno kan biroo akka fudhataman ni murteessa; hojirra oolmaa isaa ni hordofa jedhamee tumamee jira

4.5.5. Tarkaanfii Furmaata Filannoo A/Alangaatiin Murtaa'u

Imaammatichi tarkaanfiiwwan filannoo abbaan alangaa fudhachuu qabu tarreessee jira. Abbaan alangaa tarkaanfii kana kan fudhatu yakka raawwatamee fi amalli shakkamaa yeroo madaalamu mana murtiitti himanna dhiheessuu fi adabbii raawwachiisuu caalaa tarkaanfiiwwan biroo fudhachuun shakkamaa amala yakka keessa kan isa baasuu fi uummata waliin nagaadhaan ni jiraata amantaa jedhu yoo qabaate qofadha. Abbaan alangaa murtii akkasi yeroo murteesu shakkamaan balaafamaa ta'uu fi irra deddeebi'e yakka kan raawwatu ta'uu fi dhiisuu isaa, yakkichi garee gurmaa'een, meeshaa waranaatiin yookin humnaan kan hin raawwatamne ta'uu, akkasumas gochichi miidhaa dubartoota irratti raawwatamuun kan wal-hin qabane ta'uu yaada keessa galchuudhan tarkaanfiiwwan furmaata filannoo itti anan fudhachuu ni danda'a. Abbaan alangaa shakkamaan baasii isaatiin yookin mootummaatiin akka waldhanamu, leenjii ogummaa akka fudhatu, dhaabbilee barnoota idilee, ogummaa yookin barnoota naamusa kennan seenee akka baratu, dhaabbilee mootuumaa yookin dhuunfaa hojii nama araarsuu fayyadamuun miidhamaa waliin akka araaramu fi beenyaan kaffalamuu taasiisu, hawaasaaaf tajaajila hawaasummaa itti murtaa'e akka kenu gochuu, yeroo murta'eef bakka murta'e qofa akka turu gochuu fi tarkanfiwwan biroo fudhachuu akka danda'u imaammanni aangeessee jira.

4.6 Sirna Ol-iyyannoo Cimsuu fi Beenyaa

4.6. Ol-iyyannoo

Rakkoo deemsa haqa yakka keessatti mul'atuuf furmaata imaammata haqa yakkaan ka'ame inni biraa sirna ol'iyyanna cimsuudha. Bu'uruma kanaan ol'iyannoon walqabatee namni kamiiyuu dhimmi ittiin himatame walqabatee ajaja yookin murtii manni murtii kenne dogoggora ijoo dhimmaa yookin seeraa qaba jedhee yoo amane daangaa yeroo seeraan ka'ame keessatti mana murtii ol-iyyannaan dhimmicha ilaaluuf aangoo qabutti barreffamaan ol-iyyaachuuf mirga qabachuu isaa, abbaan alangaa immoo ajaja yookin murtii kennname irratti ol-iyyanna gaafachuu kan danda'u ajajini yookin murtiin kennname dogoggora ijoo dhimmaa yookin seeraa fi dhimmichi ol-iyyatamuu yoo baate faayidaa uummataa ni miidha jedhee yoo amane qofa akka ta'e seeroota garafuula duraatti bahan yookin fooyya'an keessatti tumamu akka qaban akeekame jira.

4.6.2. Ijibbaata

Ijibbataa ilaalchisees kallattiin kaa'amee jira. Haalumaa kanaan abbaan alangaa yookin himatamaan murtiin dhumaan manni murtii murteesse dogoggora bu'uura seeraa qaba jedhee yoo amane mana murtii dhimma kana ijibbataan ilaaluuf aangoo qabutti dhiyessuu akka danda'u ibsamee jira.⁹⁸

4.6.3. Murtii Yakkaa Irra Deebi'uudhaan Ilaaluu fi Mirga Beenyaa Argachuu

Murtii dhumaan irra deebi'uudhaan ilaaluu fi mirgi beenyaa argachuu dhimmoota haaraa imaammanni haqa yakkaa RDFI sirna haqa yakkaa biyya keenya keessatti akka hammataman akeekeedha.⁹⁹ Imaammatichi dhimmoonni kunniin seeroota rogummaa qaban keessatti haguuggii argachuu akka qaban ibsee jira. Bu'uruma kanaan, namni tokko murtii dhumaan mana murtiin balleessaadha erga jedhamee booda balleessaa kan hin raawwanne ta'uun isaa ragaa gahaan yoo argame iyyannaa abbaan alangaa yookin himatamaan dhiyeessuun dhimmichi mana murtii murtii dhumaan murteesseen irraa deebi'amee ilaallamee yakka irraa bilisa akka ta'u sirni gargaaru seeroota rogummaa qaban keessatti ifatti tumamuu akka qabu ibsamee jira.

Kana malees, namoonni murtii dhumaan mana murtiitiin hidhaman yookin murtiin du'aa itti murtaa'e yookin qarshiidhaan adabaman gocha yakkaa kan hin raawwanne ta'u yookin balleessaa ta'uu dhabuun isaanii bu'uura sirna murtii dhumaan irra deebi'uun ilaaluutiin mana murtiitiin yoo mirkanaa'e sababa murtiin adabbiitiin miidhaa hamilee fi qabeenyaa gaheef miidhamaaf yookin dhaaltoota isaaf yookin haadha warraa yookin abbaa warraaf mirga beenyaa miidhaa gaheen wal-madaalu mootummaa irraa argachuu kan qaban ta'uu seera rogummaa qabu keessatti tumamuu akka qabu ibsamee jira.

⁹⁸ Kallattii imaammanni haqa yakkaa RDFI mata duree 4.8.1.2 jalatti kaa'e fuula 43

⁹⁹ Kallattii imaammanni haqa yakkaa RDFI mata duree 4.8.1.2 fi 4.8.2 jalatti kaa'e fuula 43

Gaaffilee Marii

1. Bu'aa qabeesuummaa fi haqummaa adeemsa haqa yakkaa fooyeessuun wal-qabatee kallattiwwan imaammata haqa yakkaatiin akeekaman tarreessuun irratti mari'adhaa!
2. Sirna adeemsi murtii haqa yakkaa ariifataa ittiin gaggeeffamu ilaachisee kallattiwwan imaammata haqa yakkaa RDFItiin kaa'aman maal fa'i?
3. Yakkoota sirna heeraa irratti balaa geessiisuu, shororkeessummaa, malaammaltummaa yookin yakkoota gareedhaan gurmaa'uudhaan raawwataman ilaachisee abbaan alangaa ijoowwan dubbii bu'uura yoo hubachise kanneen hafan hubachiisuuf dirqama kan qabu himatamaa akka ta'e imaammatichi akeekee jira. Faayidaa fi miidhaa kallattiin kun qabu qixa waliigalteewwan biyyi keenya mallatteesite fi heera RDFItiin madalaa! Fakkeenyaaf, kallattiin kun mirga himatamaa keessattuu "mirga akka nama qulqullutti ilaalamuu" faana akkamiin ilaalamaa?
4. Kallattiwwan imaammata haqa yakkaa RDFItiin kaa'aman keessaa tokko sirna balleesuummaa irratti marii taasiisuu diriirsuudha. Sirni kun sirna haqa yakkaa biyya keenyaatiif haaraa akka ta'e ni beekama. Sirna kana seeraa biyya keenya keessatti tumuun faayidaa fi miidhaa inni qabu tarreessuun madaalaa!
5. Faayidaawan tarkaafiiwwan furmaata filannoo sirna haqa yakkaa biyya keenyaatiif qaban tarreessaa?
6. Dhimmoonni tarkaanfiiwwan furmaata filannootiin ilaalamani maal fa'i?
7. Sirna murtii irra deebi'uudhaan ilaaluu fi beenyaa sirna haqa yakkaa keessatti tumuun himatamaa fi sirna haqa yakaatiif faayidaa inni qabu tokko tokkon kaasuun irratti mari'adhaa!

Kutaa Shan: Haqummaa fi Bu'aa Qabeessummaa Raawwii Adabbii Yakkaa

Fooyyeessuu

Seensa

Kaayyoon adabbii fi tarkaanfiwwan biroo murtiiwwan garaagaraa dhimma yakkaa irratti murta'an hojimaata haqa qabeessa, iftoomina qabuu fi tilmaamaa ta'een raawwachiisuun namni adabame irraa baratee lammii biyyaaf hojjetuu akka ta'u fi uummataati makamee nagaan akka jiraatu gochuudhaan nageenyi, tasgabbi, mirgii fi faayidaan mootummaa, uummatootaa fi jiraattootaa akka eegamufi mirkana'u gochuudha. Kaayyoo kana galmaan gahuudhaaf kallattiwwan gargaaran imaammata haqa yakkaa RDFIin ka'aamanii jiru. Mata duree itti aanu jalatti kallattiwwan imaammatichan akkeekaman kan ilaallu ta'a.

5.1 Qajeelfama Adabbii Qopheessuu

Imaammanni sirna haqa yakkaa adabbiin murtaa'u haqa qabeessafi bu'aa qabeessa akka ta'u qajeelfamni adabbii murteessaa akka ta'e ni ibsa. Waan kana ta'eef, Imaammatichi qajeelfamni adabbii eenyu akka qopheessuufi dhimmoota of keessatti hammachuu qabu kallattii ka'uudhaaf yaalee jira.

Imaammatichi qajeelfama adabbii qopheessuuf itti gaafatamutummaa kan qabu mana murtii Waliigala Federaalaa akka ta'e ni ibsa. Haaluma kanaan Manni Murtii Waliigala Federaalaa abbootii hirtaa dhimma isaan ilaallatu waliin mari'achuudhaan qajeelfama adabbii qajeeltoowwanii fi ulaagalee adabbiin dhimmoota yakkaa irratti hundaa'an fi haqummaa, iftoominaa fi murtii tilmaamamaa irratti hundaa'e qopheessudhaan hojjiirra akka oolu akka taasiisu aangeffamee jira.

Kana malees, imaammatichi qajeelfamni adabbii dhimmoota hammachuu qabu tarreesee jira. Qajeelfamni adabbii amala nama yakka raawwatee, haala yakka raawwatamee yaada keessa galchuudhaan gosa adabbi murtaa'uu fi yakkamaa adabuun faayidaa inni qabu ibsuu akka qabu ibsamee jira. Qajeelfamichi namoota yakka raawwatan fi amaloota yakkaa balaaleffachuu, namoonni yakka raawwatan yakka biraan raawwachuu irraa akka of qusataniif fi namoota birootiif barnoota akka ta'an gochuu, namoonni yakka raawwatan barbaachisaa ta'ee yoo argame hidhuudhaan uummatarraa adda akka bahan gochuu, amaloota yakkaa balaalefachuu akka harooman gochuu fi barsiisuudhaan gocha raawwataniif miirri itti gaafatamummaa akka itti dhagahamu gochuu, namoota miidhaan irra gaheef beenyaa akka kaffalu yookin hawaasaaf tajaajila akka kennuu gochuu hammachuu akka qabu ibsamee jira.

5.2 Adabbi fi Tarkaanfilee Biroo Raawwachiisuu

Kaayyoo adabbi fi tarkaanfiwwan biroo dhugoomsuudhaaf kallattiwwan hojiirra ooluu qaban imaammata haqa yakkaa RDFItiin ibsamani jiru.

Kaayyoo adabbi fi tarkaanfiwwan biroo akka galma gahu bulchiinsi manneen amala sirreessaa tarsiimoowwanii fi sagantaawan sirreeffamoota barsiisuu fi lammii misoomaa akka ta'an taasiisuun uummaatatti ittiin makan qaamoolee mootummaa dhimmi isaa ilaallatu, waldaalee fi dhaabbilee tola ooltootaa, seektara dhuunfaa fi uummata hirmaachiisudhaan qopheessuu fi hojiirra oolchuu akka qaban, baayyina sirreeffamtoota xiqqeessuudhaaf filannoowwan biroo hidhaa ala ta'an qaama dhimmi ilaalu waliin atoomuudhan qorachuu fi argannoo qorannoon argame hojjira oolchuu akka qaban, sirreeffamtootaa akkaataa barbaadameen sirreessuuf akka tolu dhimmoota qabiinsa sirreefamtoota, maloota qo'annoo fi qorannoo, teeknoloojii hammayyaatti fayyadamuu, sirna barnoota sirreeffamtootaa sirreessuu wal-qabatanii fi kkf irratti sagantaa sirnaan qoratame baasuudhaan gahuumsa dhaabbatummaa guddisuu akka qaban ibsee jira.

Kana malees, kaayyoo adabbi fi tarkanfiwwan biroo akka galma gahu adabbi fi tarkaanfiwwan furmaata filanno sirreeffamttoota bu'aa barbaadamu fiduu isaanii manneen amala sirreessaa, ministeera haqaa, manneen murtii fi qaamoolee dhimma kana hojjechuuf hundeffamaniin hordoeffiin waliin taasifamuu akka qabu fi sirreeffamtooni jijiirama amalaa, waa oomishuuf yaalii taasiisuun, naamusa gaarii agarsiisuu fi hojiilee biroo hojjechuudhaan amakiroo fi dhiifamatti akka fayyadaman sirni wal-qixxummaa fi iftoominaa irratti hunda'ee kan diriiru ta'uu Imaammatichi akeekee jira.

Gaaffilee Marii

1. Haqummaa fi bu'a qabeessummaa raawwii adabbi yakkaa fooyyeessuu walqabatee kallattiwwan imaammata haqa yakkaatiin kaa'aman irratti mi'adhaa.
2. Kaayyoon adabbi fi tarkaanfiwwan biroo galmaan gahuun wal-qabatee haqinoota sirna haqaa yakka biyya keenya keessatti taajjabdan yoo jiraate kaasuun irratti mari'adhaa!
3. Qajeelfamni adabbi Mana Murtii Waliigala Federaalatiin tumame kallattii imaammanni haqa yakkaa RDFItiin kaa'ame wal-simuu fi dhiisuu isaa madaalaa!

Kutaa Jaha: Gochoota Mirgoota Garee Irratti Raawwataman Yakkaa Taasiisuu fi Qaamoolee Hawaasaa Yakkaaf Saaxilamaa Ta'aaniif Qabiinsa Addaa Taasiisuu

Seensa

Heerri RDFI mirgoota garee fi qaamoolee hawaasa adda addaatiif wabii kannee jira. Heerichi mirga saboota, sab-lammootaa fi uummattoota Itoophiyaa, amantaa, mirgoota eenyummaa ibsan kan akka afaan, aadaa fi kkf wabii kennee jira. Kana malees, mirgi daa'immanii, dubartootaa fi kkf beekamtiif kennee jira. Imaammatichi mirgooni kun yeroo sarbaman akkaataa ittiin kabaachiifamuu qaban ilaalchisee kallattii kaa'ee jira. Mata duree itti aanuu jalatti dhimmoota kanneen kan ilaallu ta'a.

6.1 Gochoota Mirgoota Garee Irratti Raawwataman Yakka Taasiisuu

Mirgoota heeraan beekamtiin kennameef keessaa tokko mirgoota saboota, sab-lammootaa fi uummattoota Itoophiyaati. Haaluma walfakkaatuun, heerichi mirga amantaa, akkasumas mirgoota eenyummaa sabaa ibsan kana akka afaaniifi kkf beekamtiif kennee jira. Kana malees, namni kamiyyuu miseensa sabaa, sab-laammii fi uummataa, sanyiin, afaaniin, amataan, hawaasa irra dhalatee fi sababoota kkf irratti hundaa'uudhaan garaagarummaa osoo itti hin uumamin seera fuula duratti walqixa akka ta'e heeraan tumamee jira. Uummanni fi hawaasni mirgoota kanneen irraa fayyadamaa akka ta'uu fi mirgooni kunniin akka mirkanaa'an mootummaan gochoota jibbiinsa uummataa yookin hawaasa tokko irraa ka'uun uummataa yookin qaama hawaasaa irratti raawwatamu sirna haqa yakkaa keessatti akka gochoota yakkaatti tumamanii qaamoleen gocha raawwatan akka adabaman taasiisuuf hojjechuu akka qabu imaammatichi ibsee jira.

Imaammanni haqa yakkaa RDFI miidhawwan gochoonni kunniin mootummaa, uummataa yookin hawaasa akkasumas namoota dhuunfaa fi jiraattoota irratti geessiisan hubachuudhaan maqaa gaarii, seenaa, aadaa, afaan, amantaa, yookin duudhaa saboota, sab-lammootaa fi uummattoota Itoophiyaa yookin amantaa kamiyyuu balleessuuf, xureessuuf, akka hin fayyadine yookin tokko tokko irraa akka caaluu fakkeessuun dhiheessuuf, akka tuffataman yookin jibbaman taasiisuuf eenyummaa ofitti akka qaana'an yookin ofitti akka hin amannee taasiisuuf gochi raawwatamu yakka akka ta'uu, jibbaa ka'uumsa godhachuudhaan qaamolee kanneen irratti gochi yakkaa yoo raawwatame gochi kun yakkaan kan nama gaafachiisu akkuma jirutti ta'ee, dabalataan yakka jibba raawwachuun kan adabsiisuu ta'uu seeraa yakkaa, seeroota biroo seera yakkaan hariiroo qabanii fi sirnoota hojimaata birootiin keessatti tumamuu qabu jechuun akeekee jira.

Dabalataan, namni gochoota kanneen raawwate kamiyyuu yakkaan adabamuunsa akkuma jirutti ta'ee seeraa hariiroo hawaasatiin kan gaafatamu ta'uu seera keessatti tumamuu akka qabu akekamee jira.¹⁰⁰

6.2 Mirga Namoota Yakkaan Miidhaman Kabachiisuu

Namoota yakkaan miidhaan qaamaa fi xiin-sammuu irra gahe akkasumas namoota gocha yakkaatiif saaxilamaa ta'an kanneen akka daa'immanii fi kkf eegumsa, deeggarsa fi tajaajila gorsaa gochuuakkasmus tarkaanfiwwan biroo fudhachuuf sirni gargaaru sirna haqa yakka biyya keenya keessatti diriiruu akka qabu imaammanni haqa yakkaa RDFI kallattii kaa'ee jira.

Imaammatichi mirga namoota gocha yakkaatiin miidhaman irraa gahe sirnaan kabachiisuuf sirni hojimaataa gosa yakkaa yookinhaala miidhamaa bu'uura godhatee fi fedhiwwan addaa isaaniif deebii rogummaa qabu kennuu irratti xiyyeffate, eegumsaa fi deeggarsa taasiisuu, ariitiidhaan beenyaa akka argatan gargaaru, deeggarsaa fi tajaajila gorsaa rakkolee xiin-sammuu fi kanneen biroo furuu gargaaru sirna haqa yakkaa keessatti kan diriiruu ta'uu kallattii akeekee jira.¹⁰¹

6.2.1 Mirga Miidhamtootaa

Namni yakkaan miidhame kamiyyuu mirga adeemsa qorannaq yakkaa, himannaa fi adeemsa murtii keessatti hirmaachuu, sadarkaa dhimmichi irra gahe hordofuu fi murtiwwan murtaa'an ilaachsee odeeffannoo gahaa argachuu, kabajaa fi jaalaalan kununfamuu akka qabu imaammanni haqa yakkaa RDFI ibsee jira.

Imaammatichi sirna haqa yakkaa keessatti mirgaa fi faayidaa namoota yakkaan miidhamanii kabachiisuun wal-qabatee hojii bu'aa qabeessa ta'e hojjechuuf hojiin seeraa yakkaa fi seera deemsa falmii yakkaa mirga miidhamtoota hunda akkaataa kabachiisuun fooyyeessuu, tumaalee seeraa mirgaa fi fedhii daa'imman yakkaan miidhaanii kabaachiisuu danda'an wixineessuu, tumaalee seeraa dubartoota yakkaan shakkamanii fi miidhaman akkasumas saaxilamaniif eegumsa addaa taasiisu seeraa keessatti hammachiisuu, dhaabbilee fi jaarmiyaalee namoota miidhaan yakkaan irra gaheef tajaajila kennaniif deeggarsa dandeettii raawwachisummaa isaanii cimsuu gochuu, qaamoolee raawwachiiftuu dhimmi ilaallatuu fi qaamoolee haqaa daa'immaan miidhaan irra gaheen walqabatee hojilee hojjetanii fi

¹⁰⁰ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 6.1 jalatti akekame, 2003, A. H.I fuula 48 fi 49

¹⁰¹ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 6.2 jalatti akekame, 2003, A. H.I fuula 49 fi 50

tarkaanfiwwan fudhatan irratti leenjii akka fudhatan gochuu fi namootni miidhaan irra gahe mana murtiitti dhihaatanii yeroo ragaa bahan nageenyi, iccitii fi eenyummaan isaanii akka eegamu yookin akka hin ibsamne eegumsi barbaachisaa ta'ee taasiisuu kan hojjetamu ta'uu kallattii kaa'ee jira.¹⁰²

6.3 Qajeeltoowwan Bu'uuraa Haqa Yakkaa Daa'immanii Yookin Dargaggoota

Imaammanni haqa yakkaa RDFI daa'imman yookin dargaggoota ilaalchee murtiwwan murtaa'anii fi hojiirra oolan, seerootni labsaman, qajeelfamtootni fi sagantaaleen bocaman fi sirnootni biroo daa'imma yookin dargaggeessa kamiyyuu irratti yookin maatii yookin guddistoota isaa irratti sanyiin, bifaan koorniyaan, afaaniin, amantaan, ilaalcha siyaasa yookin ilaalchaa biroon , sabaan, gosaan, yookin haala hawaasummaan, qaama miidhamaa waan ta'eef, dhalootaan, hojiin yookin sababoota birootiin garaagarummaa yookin loogii kamiyyuu kan hin uumne ta'uu akka qaban, faayidaa daa'imaan yookin dargaggeessa isa ol-aanaa (best interest of the child) eegisiisuu akka qaban, mirga lubbuun jiraachuu fi sirna guddachuu akkasumas hirmaannaa daa'imaan yookin dargaggeessa mirkaneessuu akka qaban akeekee jira.

Akka waliigalaatti murtiwwan murtaa'an, seerootni tumamanii fi sagantaalee daa'immaanii fi dargaggoota ilaallatan qajeeltoowwan wal-qixummaa, faayidaa ol-aanaa (best interest of the child) fi lubbuun jirachuu fi sirnaan guddachuu fi hirmaannaa dhugoomsuu qabu.

6.4 Qabiinsa Dargaggoota Yakka Raawwatanii

Imaammanni sirna haqa yakkaa RDFI adeemsa dhagaha dhimma yakkaa fi murtiin erga murtaa'ee booda qabiinsi dargaggootaaf taasifamu karaa dogoggooraa irraa akka maqan, ilaalcha qajeelaa akka horatan, lammii nagaa fi seera jalatti bulan akka ta'an kan taasiisuu ta'uu akka qabu akkasumas kaayyoo ijoon sirna haqa yakkaa dargaggoota barsiisuu fi dhawatan maatii fi hawaasa waliin aananii fi garaa akka ta'an taasiisuu akka ta'e ni ibsa. Kana malees, imaammatichi dargaggoota yakka raawwatan ilaalchisee eegumsa seeraan taasifamuufi qabu, tarkaanfiwwan filannoo fudhatamuu akka qabu fi dhaddachi addaa dhimma isaanii ilaalu manneen murtii keessatti dhaabbachuu akka qabu kallattii kaa'ee jira.

¹⁰² Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 6.1 jalatti akekame, 2003, A. H.I fuula 50 fi 51

Imaammatichi dargaggooni yakka raawwatan sababa namni kamiyyuu seera fuulduratti walqixa jedhuun mana murtiitti dhiyaatanii ragaa akka bahan, balleessaa isaanii akka amanan, gaaffiin qaxxamuraa akka gaafataman yookin ragaa abbaa alangaa ta'anii akka dhiyaatan dirqsifamuu akka hin qabne eegumsi seeraa taasifamuufii akka qabu ibsee jira.¹⁰³

Tarkaanfiwwan dargaggoota yakka raawwatan irratti fudhataman bu'aa barbaadamuu yoo hin fidne yookin amala addaa yookin cimina yakkichaa irraa kan ka'e himannaa idilee dhiheessuun dirqama yoo ta'e malee dhimmicha hojimaata tarkaanfiwwan furmaata filannootiin furuun dursii kennamuufi akka qabu akeekamee jira.¹⁰⁴

Imaammatichi qaamni tarkaanfiwwan furmaata filannoo raawwachisuu sadarkaa federalaa fi naannooleetti dhaabbachuu akka qabu, dhaddachi addaa dhimma dargaggoota yakka raawwatan ilaaluuf aangoo qabu sadarkaa sadarkaan kan hundaa'an ta'uu fi qorattoonni yakkaa fi abbootiin alangaa dhimma dargaggoota yakka raawwatan hordofanii fi qoratan ramadamu akka qaban kallattii agarsiisee jira. Dhaabbileen tarkaanfiwwan furmaata filannoo raawwachisaan roga-qabeessummaa tarkaanfiwwan furmaata filannoo, dargaggeesichaaf mijaata ta'uu fi gocha dargaggeesichi raawwate waliin kan waligitu ta'uu mirkaneessuu akka qaban aangeeffamanii jiru. Kana malees, roga-qabeesummaa, qabiyyee, akaakuu fi tarkaanfiwwan furmaata filannoo dargaggoota yakka raawwatan irratti raawwataniin walqabatee seerootni, qajeelfamootni fi sagantaaleen fooyya'anii fi wixineeffaman mirgoota fi eegumsa addaa dargaggoota yakka raawwataniii heeraan wabii argatan giddu galeessa godhachuu akka qaban imammatichi ibsee jira.¹⁰⁵

6.5 Qaamolee Hawaasaa Yakkaaf Saxilamaa Ta'aniif Xiyyeefannaa Kennuu

Imaammanni haqa yakkaa RDFI qaamoolee hawaasa yakkaaf saaxilamaa ta'an ilaalchisee hojiile hojjetamuu qaban ibsee jira. Sirni addaa hojiileen yakka ittisu, qorachuu, himachuu, akkasums deeggarsaa fi gargaarsa ittiin hojjetamu dubartoota, daa'imman, qaama miidhamtoota, maanguddoo fi kanneen biroo yakkaaf saaxilamaa ta'anii fi itti gaafatamummaa hordofsiisu yaada keessa galchuudhaan waajjira poolisii, abbaa alangaa fi manneen murtii keessatti kan diriiru ta'uu ibsamee jira. Qaamoolee haqaa federalaa fi naannoolee itti gaafatamummaa hojii dhaabbilee hawaasummaa fi tola ooltummaa deeggarsaa fi taajila gorsaa kennan, dhaabbilee idil-addunyaa qindeessuu kan qaban ta'uu

¹⁰³ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 6.4.2 jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 52

¹⁰⁴ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 6.4.3 jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 52

¹⁰⁵ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 6.4.4 fi 6.4.5 jalatti akeekame, 2003, A. H.I fuula 52

ibsamee jira. Kana malees, imaammaatichi dirqama qaamoleen haqaa qaban teechisee jira. Qaamooleen haqaa hunduu qaama miidhamtootaa fi maanguddoo bulchiinsa sirna haqa yakkaa keessatti akka ragaatti, garee falmiitootaatti, madda odeeffannootti yookin karaa biraatiin wal-qixa akka hirmaatan haala mijeessuuf dirqama akka qaban ibsamee jira.¹⁰⁶

Gaaffiilee Marii

1. Mirga saboota, sab-lammoota fi uummattootaa ilaalchisee kallattii imaammanni haqa yakkaa RDFI akeeke hojiira oochuuf qaamoonni itti gaafatamummaa qaban eenyuu fa'i? Kallattii imaammatichaan akekame hojiirra oolchuu dhabuun miidhaa qabatamaan fidaa jiru kaasuun irratti mari'adhaa!
2. Kallattii imaammanni haqa yakkaa RDFI namoota yakkaan miidhaman, daa'iimmanii fi dargaggoota, dargaggoota yakkaa raawwatan ilaalchisee akeekee tokko tokkoon tarreessuun xiinxaalaa!

¹⁰⁶ Kallattii imaammata haqa yakkaa RDFItiin mata duree 6.5. jalatti akekame, 2003, A. H.I fuula 53

Kutaa Torba: Dhimmoota fi Kallattiwwan Adda Addaa

Kutaa kana jalatti imaammanni sirna haqa yakkaa RDFI dhimmoota fooyya'uu yookin jijiiramuu qabani fi imaammatichi yoom irraa jalqabee hojjirra akka ooluu qabu kaa'ee jira.¹⁰⁷

Imaammanni haqa yakkaa dhimmoota fooyya'uu yookin jijiiramuu qabaniin walqabatee kallattiwwan hojjirra ooluu qaban kaa'ee jira. Bu'uruma kanaan imaammatichi seeroonni, danbiwwan, qajeelfamoonni fi hojimanni imaammaticha waliin wal-faallessan yookin wal-faalleessuu danda'an akkaataa imaammatichaan wal-simuun yookin raawwachiisuuf gargaaruun fooyya'uu yookin jijiiramuu akka qaban akeekee jira. Gama biraatiin, imaammanni kun erga hojjirra oolee jalqabee fooyya'iinsi sirna haqaa yakkaa waliin walqabatu kamiyyuu hojjirra akka seeraa fooyyeessuu, seeraa haaraa qopheessuu yookin sirnoota hojimaata biroo diriirsuu akkaataa imaammatichaan wal-faalleessuun hojjetamuu akka hin qabne ibsee jira. Hojiin kun akkaataa imaaammata haqa yakkaa raawwachuu fi raawwachiisuuf gargaaruun qopha'uu isaanii mirkanaa'uu akka qabu akeekee jira. Kana malees, imaaammata kana raawwachuu fi raawwachisuun walqabatee imaammatichi qaamoolee haqaa federaalaa fi naannoolee itti gaafatamummaa qaban kaa'ee jira. Haaluma kanaan qaamooleen haqaa imaaammata kana karaa bu'aa qabeessaa fi baasii xiqqaa ta'een raawwachuu fi raawwachiisuuf sirnoota hooggansa, hojimaata fi gurma'iinsa gargaaran yeroo gabaabaa keessatti diriirsuu akka qaban dirqamni itti kennamee jira.

Xumura irratti imaammatichi yoom irraa jalqabee hojjirra akka ooluu qabu kan kaa'e yoo ta'u, guyyaa Manni Marii Ministeroota Imaammaticha raggaase Guraandhala 22 bara 2003 A.L.I irraa jalqabee hojiira kan oolu ta'uua isaa ibsamee jira.

Gaaffiilee Marii

1. Imaammanni haqa yakkaa guyyaa Manni Marii Ministeroota raggaasee jalqabee hojjirra kan oolu ta'uua ibsamee jira. Hima kana qixa tumaa heera RDFI rogummaa qabuun madaalaa!
2. Imaammata haqa yakkaa raawwachuu fi raawwachiisuun wal-qabatee gaheen qaamoole haqaa maal? Dirqama kana hoo bahaa jiruu?

¹⁰⁷ Kallattii imaaammata haqa yakkaa RDFI tiin mata duree 7.1 fi 7.2 jalatti akekame, 2003, A. H.I fuula 53 fi 54

Wabiiwwan

A. Seeroota

1. Heera RDFI, labsii lakk 1/1987, Finfinnee
2. Heeraa Mootummaa Naannoo Oromiyaa, labsii lak 1/1987, Finfinnee.
3. Labsii Heera Mootummaa Naannoo Oromiyaa kan Bara 1994 Fooyya'ee Raggasuuf bahe, labsii lak. 46/94, Adaamaa
4. Labsii Lak. 94/1997- Labsii Heere Fooyya'aa Mootummaa NaannooOromiyaa Lak. 46/1994 Bara 1994 Fooyyessuuf Labsii Bahe, Finfinnee
5. Seera Deemsa Falmii Yakkaa, labsii lak 185./1961 Finfinnee
6. Seera Yakkaa RDFI, labsii lak.414/ 1996 , Finfinnee
7. Labsii Farra Shororkeessummaa, lakk ,652/2001, Finfinnee
8. Labsii Yakkoota Malaammaltummaa 881/2007 , Finfinnee
9. Labsii Namoota Seeraan ala Daddabarsuu fi Baqattoota Seeraan ala Daangaa Ceesisu Ittisuuf bahe labsii lakk.909/2007, Finfinnee
10. Seera Adeemsa Falmii fi Seera Ragaa Yakka Malaammaltummaa, labsii lakk 434/97 fi labsii kana fooyyeessuuf labsii bahe labsii lakk 882/2007, Finfinnee
11. Labsii Ragaa Baatootaa fi Eeruu Kennitoota Yakkaatiif eegumsa taasiisuuf bahe , labsii lakk.699/2003, Finfinnee.
12. Labsii Mallaqaa fi Qabeenya Seeraan Alaa Seera Qabeessa Fakkeessuun Dhiyeessuu fi Shororkeessummaa Maallaqaan Deeggaruu Ittisuuf bahe labsii lakk 780/2005, Finfinnee
13. Labsii Mana Hojii Abbaa Alangaa waliigalaa Federaalaa Lak. 943/2016, Finfinnee
14. Manuwaalii Raawwii Hojii Abba Alangaa Oromiyaa , Finfinnee, 2008
15. Labsii Qaamolee Raawwachiiftuu Mootummaa Naannoo Oromiyaa Irra Deebiidaan Gurmeessuu, Aangoofi Hojii Isaanii Murteessuuf Bahe, Labsii Lak. 213/2011, Finfinnee.
16. Labsii Mana Hojii Abbaa Alangaa Waliigalaa Oromiyaa Lak.214/2011, Finfinnee

B. Barreeffamoota Adda Addaa

1. Imaammata Haqa Yakkaa RDFI, 2003, Finfinnee.
2. Clarke E. Cochran, Lawrence C. Mayer, T.R. Carr and N. Joseph Cayer (2009).
American Pubic Policy, An Introduction
3. Kevin B. Smith & Christopher W. Larimer (2009), *The Public Policy Theory Primer*
4. Dereje Terefe (2014) *A Concise Reader On Introduction To Public Policy Studies* (2nd revision) (R-1) , Social & Public Policy, Center for Public Policy Studies (CPPS), ECSU
5. Ambo University, Department of Public Administration and Public Manangement, *Developmen Policy Formulation And Evalution*, Module Code DMGT-M5021
6. World Book Encyclopedia, 2001, WorldBook,Inc.
7. Black's Law Dictionary,8th ed. Bryan A., Graner, 2004
8. Marrian Websater's Dictionary of Law, Merrian-Webster, Incorporated,1996
9. Sakkata'iinsa Sirna Leenjii SLHD ILQSOTiin gaggeeffame, 2011 , Adaamaa